

A magyarok elleni védekezés a 10. századi Elzászban

Jelige: Liutfrid

Tartalomjegyzék

1.	Bevezetés	3
2.	Kutatásmódszertan	5
3.	Elzász helyzete a Frank Birodalomban és annak utódállamaiban	7
3.1.	Elzász a Frank Birodalomban (639–843)	7
3.2.	Elzász a Frank Birodalom utódállamaiban (843-926)	11
4.	A szász várvédelmi rendszer és Elzász védelme közötti kapcsolat	18
5.	A magyarok elleni védekezés szintjei	22
6.	Elzászi példák a magyarok elleni védekezésre, elzárkózásra	24
7.	Konklúzió	31
8.	Bibliográfia	33

1. Bevezetés

A magyar és az európai történelem egyik meghatározó korszakai közé tartozik a 899-970 közötti időszak, amikor a Keleti-, és Nyugati-Frank Királyság, az Itáliai Királyság, a Burgundiai Királyság (933 előtt Felső-, illetve Alsó-Burgundiai Királyság), a Bizánci Császárság, és a Córdobai Kalifátus területei ellen vezettek magyar hadjáratokat.¹ Egyrészt azért, mert a Kárpát-medencébe frissen betelepülő magyarság nem csak rettegésben tartotta a környező államok népességét, hanem képes volt megvédeni azt, mint ahogy 907 júliusában Pozsony közelében tették az őket megtámadó keleti-frank (főképp a bajor törzsi hercegségből származó) kontingensek ellen.²

Így a 9-10. században azon népek közé sorolhatók a magyarok, mint az Európát északról támadó vikingek és a délről támadó arabok. Azonban lényeges különbség az említett népekkel szemben, hogy az Európát fosztogató magyarok célja a zsákmányszerzés volt és nem a területszerzés és/vagy államalapítás, mint ahogy a vikingeknél Normandia, Kijevi Rusz és a Szicíliai Királyság vagy az arabok esetében Fraxinetum erődje, ahonnan 887-972 között támadásokat indítottak, a magyarok betöréseivel egy időben.³

Mindazonáltal megfigyelhető, hogy az egyes nemzetek történetírásában melyik támadó népről mennyit írtak a forrásokban és a feldolgozásokban. A magyarokkal részletesen leginkább a német történetírásban foglalkoztak.⁴ Erre az *Ungarneinfälle* fogalmat használják, amely alatt elsődlegesen a brentai csata (899) és az augsburgi csata (955) között a Nyugat-európai államok ellen indított hadjáratokat értik.⁵ Más szempontot ad hozzá ezen hadjáratok kutatásában a magyar történetírás, hiszen a fővizsgálati nézőpontja döntően a támadó fél történetének felvázolása, ahhoz kapcsolódó latin, görög és arab nyelvű forrásainak összegyűjtése és feltárása volt. Ennek nemzet és emlékezet építő háttere van.

Ebből adódóan a magyar történettudományban kevésbé használt kutatási nézőpont a védekező fél vizsgálata. Ennek a másfajta megközelítésnek egy jó példája Körmendi Tamás Korallban megjelent tanulmánya, amelyben a magyarokról írók szemszögéből vizsgálja,

¹ Ld. Melléklet 1.ábra!

² Bóna 2000, 34. Torma-Veszprémy 2008, 11., Veszprémy 2008, 83-90.

³ Veszprémy 2015, 13, Nagy 2016, 31-44.

⁴ Vö. Keller 1997, 7-181., Schulze-Dörlamm 2021, 431-442.

⁵ Vö. Keller. 1997, 9-10., Ettl 2012, 45-46., Schulze-Dörlamm 2023, 46-47.

miképpen ábrázolták a magyarságot a X. század és XIII. század között.⁶ Ebből is látszik, hogy a fókusz a megtámadottak oldalán van.

Ilyen szempontból összekapcsolódik a korábbi és a jelenlegi kutatási témám. Ugyanis történelem alapszakos hallgatóként a Habsburg-dinasztiához kötődő származáselméletekkel, illetve a család elzászi eredet miatt a szintén azon területen VII-X. század között tevékenykedő Etichonidák előkelő családjának történetével foglalkoztam a német Landesgeschichte aldiszciplína módszerét használva, amelyet 2022. évi őszi Intézeti Tudományos Diákköri Konferencián előadtam „A frank - kori Elzász – Adalékok a Habsburgok származáselméletéhez” címmel.⁷ Ezen előadásom később a történelem alapszakos szakdolgozatom témájául is szolgált. Kutatásomban arra jutottam, hogy a Meroving-, Karoling-kori (VII vége -X. század eleje) Etichonidák, és a XI-XIII. században felemelkedő Habsburg család rendkívül hasonló módon növelte a hatalmát az elzászi régióban. Példának okáért említeném meg az egyház támogatását templomok, apátságok alapításával Elzász területén (Etichonidák – Murbach, Hohenburg; Habsburgok – Othmarsheim) vagy a jelentős nemesi, uralkodói dinasztiákkal való beházasodást (Etichonidák – Karolingok, Welfek, Robertidák; Habsburgok – Matfridek).⁸ Ezenkívül a két előkelő család között a rokonság sem kizárható azonos helyen lévő birtokok és azonos nevek (Eberhard, Hugó), valamint a két család közötti kapcsolatot jelentő Gazdag Guntram breisgaui gróf (920 körül–973) személye miatt.

Amikor az Etichonidák családtörténetét kutattam, akkor figyeltem fel a família egyik tagjára, (III.) Liutfrid sundgaui grófra, aki abban az időben volt Elzász déli részének ura, amikor a magyarok azt a térséget megtámadták, fosztogatták. Ekkor vetődött fel egy új kutatási irányvonal, hogy a 926. évi kalandozó hadjárat során górcső alá vehetném a magyar támadásokra adott válaszokat Elzászra fókuszálva, hiszen van rá példa, hogy szembeszálltak a magyarokkal, nevezetesen az említett gróf által vezetett sereg. Ezáltal mind ezen hadjárat elzászi szakasza, mind a magyarok és a támadott terület más megvilágításba kerül.

Ezért jelenlegi kutatásomban a magyarok elleni védekezést kívánom megvizsgálni Elzászra fókuszálva. A források korlátozottsága miatt nem tudok és nem is kívánom a témát csak hadtörténeti szempontból megvizsgálni, inkább főképp helytörténeti szemszögből, mint a

⁶ Körmendi 2009, 30-46., Körmendi 2019, 11-18.

⁷ Ld. Melléklet 2.ábra!

⁸ A Matfridek az egyik legősibb frank nemesi családok közé tartozik, akiknek az eredete egészen I.Jámor Lajos frank császár (814-840) bizalmasáig, I. Matfrid orléans-i gróf (795-836) visszavezethető. A család tagjai később a metzi grófság urai lettek. I. (Madarász) Henrik lánytestvére, Oda (887-952) és Matfrid család sarj Gerhard metzi gróf (875-910) házassága révén rokoni kapcsolatban álltak a Liudolfingerekkel. A családból származott Lotaringiai Ida (995-1035), aki a Habsburg-ös, Radbot klettgaui gróffal (985-1045) kötött házasságot. Hlawitschka 1969, 79-81, 159-171.

Keleti-Frank Királyság egyik területét kívánom elemezni. Ebből kifolyólag elsőként Elzász, kialakulását és a Meroving-, Karoling-kori szerepét ismertetem. Majd a Rajna-menti terület történetét I. Konrád trónra kerülése (911) és utóda, I. (Madarász) Henrik uralkodása elsőfelének időszakáig (926) taglalom, hogy megértsük a kontextust és egyben a Keleti-Frank Királyság történetét az abban az évben indított magyar hadjáratot megelőzően.

Másodszor az eredeti latin nyelvű források és egyes kútfőknél a magyar fordításaik, illetve főképp német és magyar feldolgozások alapján felvázolom, milyen szintjei alakultak ki a magyarok elleni védekezésnek. Végezetül pedig a helyi védelmi szintet jobban megvizsgálva elzászi példákon keresztül szemléltetem a történéséket mind a latin források, mind a német feldolgozások és részben magyar szakmunkák alapján.

2. Kutatásmódszertan

Először is érdemes a német nyelvterületen kialakult, de napjainkban már más térségekben is használt (al)diszciplínát, a *Landesgeschichte*t röviden bemutatni. A tudományágat nem lehet pontosan lefordítani magyar nyelvre, már annak definiálása sem egységes.⁹ Ugyanis a „Land” kifejezés alatt a diszciplína 18-19. századi kialakulásakor a nem egységesült német területekre vagy azok egyes részeire használták. Ebből adódóan fontos megkülönböztetni a regionális történelemtől (*Regionalgeschichte*), amelynek fókuszában egy, nagyobb térség, régió áll.¹⁰ Példának okáért nagyobb vidéknek tekinthető a Felső-Rajna-vidék, ami a mai svájci Bazel és a mai német Bingen város közötti szakaszt jelenti, hiszen számos szövetségi tartományon és történeti régió halad keresztül, de ide vehető Magyarország nyugati része, a Dunántúl, amihez kisebb közigazgatási egységek (megyék) tartoznak.

Az (al)tudományág jelentősége abban áll, hogy az addig főként uralkodóházakra és egyes királyok, fejedelmek stb. történetére fókuszáló munkák helyett a különböző területek története került a kutatások középpontjába. Napjainkban egy ilyesfajta vizsgálat tárgyát képezheti akár egy hajdani történelmi térség, mint pl. Lotaringia, Erdélyi Fejedelemség, akár a mai Németország egy szövetségi állama vagy más állam egy közigazgatási egysége pl. Baden-Württemberg vagy Somogy vármegye, de lehet más okból (kulturális, politikai) egységesnek tartott vidék, mint a Svábföld, vagy gazdasági fejlődés során kialakult, új területi egység is,

⁹ Dusnoki 1986, 80-81.

¹⁰ Stauber 1994, 227-260.

mint a Ruhr-vidék. ¹¹A *Landesgeschichte* alatt tehát olyan módszerek együttesét értjük, amelynek célja a gazdasági, és/vagy társadalmi és politikai struktúrák összes aspektusának feltárása minden változással és azok hatóerőivel együtt egy területre vetítve.

Legújabbán a tudományágat és annak módszertanát mutatja be Werner Freitag, Michael Kißener, Christine Reinle és Sabine Ullmann által 2018-ban szerkesztett *Handbuch Landesgeschichte*. Egyrészt hiánypótló vállalkozás, hiszen korábban nem készült olyan módszertani segédkönyv, amely bemutatta volna, hogy is lehet a *Landesgeschichte*-t alkalmazni, másrészt a korábban említett struktúrákat a legészakibb, a mai Schleswig-Holstein szövetségi tartománytól kezdve egészen Bajorországig, illetve a braunschweig-lüneburgi hercegségen át a ratzeburgi püspökségig, példákon keresztül szemléltetik. ¹²

A dolgozat főgerincét a kútfők jelentik, hiszen ezen forrásokban a legkevesebb a valószínűsége a részrehajlásnak, viszont fennáll a pontatlanság veszélye is. A kutatást megnehezíti, hogy számos más forrással ellentétben – Bóna Istvánnal szólva – az évkönyvek lakonikus rövidséggel jegyezték fel az eseményeket, mint pl. a pozsonyi csata esetében „A bajorok egész hadseregét megsemmisítették a magyarok.” ¹³ Ennek ellenére a forrástípus előnyét jelenti, hogy számos annales maradt ránk és egymást kontrollforrásként felhasználva jó alapot jelenthetnek. A téma szempontjából releváns évkönyvek még az *Annales Alamannici*, az *Annales Sangallenses* és az *Annales Fuldenses*, amelyek egyrészt összegyűjti a Kristó Gyula által szerkesztett A honfoglalás korának írott forrásai. ¹⁴

A következő forráscsoportot a krónikák és geszták jelentik, hiszen az évkönyvekkel ellentétben hosszabb terjedelmű szöveget képeznek, azonban hátrányuk, hogy ezen írások valamilyen céllal készültek. Viszont más forrásokkal összevetve szintén jó alapot jelenthetnek. Ide sorolható Widukind corvey-i szerzetes *Res gestae Saxonicae libri tres* munkája, mivel részletes képet mutat a Madarász Henrik és I. Ottó uralkodásáról és tetteiről, viszont a mű azzal a céllal íródott, hogy a frankokkal szemben a szászoknak is legyen egy olyan mű, ami a népük történetét mutatja be, ezért kellő kritikával kell kezelni. ¹⁵ Ide sorolható (IV.) Ekkehard Sankt-Gallen-i szerzetes (980 körül–1057) 11. századi munkája, A *Casus Sancti Galli*. Ezenkívül számottevő még Flodoard reimsi kanonok (936–963) *Annales-e*, amely kortárs forrásnak tekinthető. ¹⁶

¹¹ Dusnoki 1986, 80-84.

¹² Werner, Kißener, Reinle, Ullmann 2018.

¹³ Bóna 2000, 34.

¹⁴ HKÍF.183-203.

¹⁵ Magyar 2009, 9-43.

¹⁶ Vita Sancti Wiboradae 452-457., Flodoard 363-407.

A magyar kalandozó hadjáratok kutatásában a következő forrástípust a viták jelentik. Ezen forrásfajta alatt szentek életrajzát és haláluk után történt csodákat bemutató műveket értjük, amelyek kontrollforrásként felhasználva ellenőrizhető és igazolható a krónikákban és gesztákban írt események személyek. Ide sorolható a 926-ban Szent Gallennél megölt egyetlen mártír élettörténetét megörökítő Vita Sancti Wiboradae, amit Hartmann helyi szerzetes írt meg nem sokkal a történések után.¹⁷

Amennyiben a védekező fél álláspontját akarjuk felvázolni, akkor a források után döntően német nyelvű feldolgozások jelentik a kutatás alapját. Egyrésről fontosak azon tanulmányok, monográfiák, amik alaposan, áttekintően foglalkoznak a magyarokról szóló forrásokkal vagy pedig egy adott terület történetével. Ilyen szempontból jelentős Heinrich Büttner Elzász történetéről írott monográfiája, ami egy részletes, kollektív betekintést nyújt a Rajna balparti régiójának történetével kapcsolatban. Nem készült azóta olyan szakmunka, ami ilyen részletességgel mutatja be Rajna-menti terület történetét és nem csak a 19-20. századi eseményekre fókuszálva. Magyar nyelven Bácsatyai Dániel 2017-ben megjelent doktori disszertációját érdemes kiemelni, hiszen összegyűjtötte és kellő forráskritikával tekintette át a 899-955 között vezetett magyar hadjáratokat, illetve módszertani szempontból is jelentős.¹⁸

Másrésről számottevőek a fókuszált tematikájú szakmunkák. Ezek közé tartozik Peter Ettel, a Jénai Egyetem kutatójának 2012-ben megjelent tanulmánya, amely egy magyarok elleni védekezési módszert elemez és több ponton kérdőjelez meg.¹⁹

3. Elzász helyzete a Frank Birodalomban és annak utódállamaiban

3.1. Elzász a Frank Birodalomban (639–843)

Röviden érdemes felvázolni Elzász történetét a Frank Birodalom felbomlásáig, hiszen a terület neve a Meroving-korig és annak közigazgatása egészen ókori római időkig vezethető vissza. Ezenfelül fontos az Etichonidákra is kitérni, hiszen a Meroving-Karoling-kor átmenetében (VII. század vége–VIII. század első fele) jelentek meg és később, Nagy Károly és Jámbor Lajos udvarához tartoztak. A Kr. u. III. század végi római császárság koráig kell visszamenni az időben, amikor Diocletianus új közigazgatást alakított ki a birodalmon belül.

¹⁷ HKÍF. 204-206.

¹⁸ Bácsatyai 2017,

¹⁹ Ettel 2012, 45-66.

Szétdarabolta a korábbi közel negyven provinciát és százat alakított ki, amelyeket 12 dioecesisbe osztottak.²⁰ Ezen felosztás úgy érintette a későbbi Elzász területét, hogy a Gallia dioecesis-en belül két külön provinciába osztották fel. A nagyobb, északi része *Germania Prima*, míg a déli, kisebb része *Sequania* provinciához tartozott.²¹ Ez a kettős felosztás a középkorban Nordgau és Sundgau, mint közigazgatási egység formájában tovább élt, hiszen a Meroving királyok meghagyták a római kori közigazgatást.²²

Elzász nevének első említéséről a VII. századi Fredegar-krónikában olvashatunk. Az elbeszélő forrásban a terület lakóit *Alesaciones* néven említik.²³ Karl Weber szerint ez a helynév minden bizonnyal germán eredetű, és azt jelenti, hogy az idegen földön élők.²⁴ Ugyanis a Rajna-Majna-Neckar folyó vidékén élt alemann törzsek egy kis része a kora középkorban Rajna nyugati partján is élt és érintkezett a száli frankokkal és burgundokkal, akik a terület lakóit így nevezték, ezért innen eredhet a megnevezés. Azonban a germán eredetű törzsnek nem ez a vidék vált a fő szállásterületévé. Megnevezésnek van politikai vetülete is, ami kapcsolatban áll a VII. századi Frank Birodalom helyzetével. A birodalmon belüli Elzász különálló kisebb közigazgatási egységként a Meroving-korban alakult ki, amikor az utolsó telj hatalmú Meroving király, I. Dagobert (623–639) uralkodása végén kinevezte Gundoin burgundiai származású nemest (639–656) az Elzász Dukátus élére.²⁵ Erre azért volt szükség, mert Burgundia és Austrasia közé be kellett ékelni egy ütközőzónát, hogy a déli és nyugati területeket megóvják a Rajnától keletre élő alemannoktól, hiszen a germán nép több alkalommal is betört a területre. Másrészt fontos védelmi vonalat is jelentett. Erre jó példa III. Sigebert frank király (639–656) esete, aki 641-ben a türingiek ellen vezetett hadjáratban vereséget szenvedett, akik ezután ideiglenesen függetlenítették magukat a Frank Birodalomtól és az uralkodó hatásköre visszaszorult a Rajnától nyugatra fekvő területekre, amelynek határvidéke a *Ducatus Alsacensis* lett.²⁶

Ezt követően a VII. századi végi belháborút érdemes kiemelni. A polgárháborús viszonyok alapját az képezte, hogy 673-ban meghalt III. Chlotár Neustria és Burgundia királya

²⁰ Németh, Hegyi 2011, 346–347.

²¹ Weber 2018, 3–4

²² Hammer 2003, 7–8. Germania Prima provincia Elzász nagyrészen kívül a mai Saar-vidék, és Rajna-vidék-Pfalz német szövetségi tartományok, illetve Lotaringia keleti részét foglalta magába, míg Sequania provincia alatt Elzász kisebbik részén kívül a mai Svájc északnyugati, német ajkú része és Svájccal határos kelet-franciaországi megyék területeit értjük. Elzász területét napjainkban két részre lehet bontani. Felső-Elzászra, amely a mai Haut-Rhin-nek és Alsó-Elzászra, amely napjainkban Bas-Rhin francia megye területének felel meg.

²³ Fredegar 138.

²⁴ Weber uo.

²⁵ J. Hummer 2005, 35.

²⁶ Hammer 2003, 7–9.

(662-673), akinek a helyére akart a neustrai, illetve az austrasiai majordomus új uralkodót állítani a Merovingok közül. A konfliktusban két „párt” alakult ki: Az egységesítés ellen fellépők vezetője Leudegar autuni püspök (659–674) volt, akinek támogatói közé tartozott fivére, Warin, valamint Leudesius neustriai majordomus (673–687).²⁷ Ők II Childerich (662–675) Austrasia királyát támogatták. A Frank Birodalom egységesítés mellett állókat pedig a két ízben is neustriai majordomus pozíciót megszerző Ebroin (658-673, 675-681) vezette, aki az elhunyt III. Chlotár öccsét, III. Theuderichet (673/676–691), Burgundia és Neustria királyát akarta a trónra ültetni.²⁸ Ezen politikai harc közepette tűnt fel Eticho, hogy területeket szerezzen Burgundiában és Provence-ban.²⁹ Ezért ő az egységesítés oldalán csatlakozott a belpolitikai konfliktusba.

Azonban a Frank Birodalmat újra egységbe hozó Ebroin ellen egy újabb csoport alakult ki Heristali Pippin, Austrasia majordomusa (685–714) vezetésével. Az egységesülést ellenző „pártnál” fontos kiemelni Eticho személyét, ugyanis a korábban az egységesítés oldalán álló előkelő, a 670-es évek második felétől kezdve a Pippin csoportosulását pártfogolta. Ennek oka abban keresendő, hogy Eticho egy alkalommal hátat fordított az Ebroin által patronált III Theuderichnek, amikor is annak egy rokonát, II. Dagobertet (676–679) támogatta Austrasia trónjának megszerzéséért, hogy saját érdekeit érvényesítse. Emiatt III. Theuderich megakartá fosztani addigi, főképp Burgundiában lévő birtokaitól. Azonban az austrasiasi majordomus győzelme után a családalapító Eticho megszerezte az Elzászi hercegi címet, akinek az utódai is viselték. A Karolingok felemelkedésekor a család háttérbe szorult, mert I. Liutfrid elzászi herceg (722-742) és fia is életét vesztette, amikor az Elzászt megszálló Theudebald alemann herceg (730-745) ellen harcolt Kis Pippin oldalán. Emiatt nem maradt felnőtt korú férfi a családban, aki megőrizte volna az Elzászi Dukátust.³⁰

A IX. század elején a családnak újból nagy jelentősége lett mind Elzászban, mind a Frank Birodalomban, hiszen a politikai színtéren megjelent a család egyik tagja, Tours-i Hugó gróf (780 körül–837/839). Trieri Thegan Gesta Hludowici munkájában megemlíti, hogy Eticho nemzetségének a leszármazottja.³¹ Azonban sem ebből, sem más forrásokból nem derül ki pontosan, hogyan származik az Elzászi Dukátus vezetőjétől. Külön témát is megérne a származását érintő kérdések boncolgatása, azonban jelen dolgozatomban erre nem kívánok részletesen kitérni. Komoly szerepben Nagy Károly frank császár regnálása alatt tűnt fel, mint

²⁷ Vollmer 1957, 137.

²⁸ uo.

²⁹ Kiener 1946, 59.

³⁰ Vollmer 1957, 138.

³¹ Gesta Hludowici 217.

a Haito bázeli püspök (802-836), illetve Aio friauli herceg (808–817) által vezetett követség tagja, akik 811-ben I. Niképorosz bizánci császárhoz (802–811) utaztak, hogy béketárgyalásokat folytassanak.³² Ugyanis korábban Nagy Károly számos bizánci fennhatóságú területet, mint pl. Isztriát és Velencét meghódította. Ezen megbízatásából arra következtethetünk, hogy Hugó a frank uralkodó teljes bizalmát élvezte, ami komoly elismerésnek számít. A tárgyalásokat siker koronázta, és béke jött létre a két birodalom között.³³

Tíz évvel később ismét megjelenik a forrásokban Tours-i Hugó, ezúttal kiépülő rokoni kapcsolatai révén, ugyanis *Gesta Hludowiciben* megemlíti, hogy I. Jámor Lajos (814-840) frank császár legidősebb fia, Lothár herceg, a későbbi I. Lothár 821-ben feleségül vette Tours-i Hugó lányát, Irmingardot.³⁴ Ezáltal szorosabb, rokoni kapcsolat alakult ki az Etichonidák és a Karolingok között. Nem csak ez volt az egyetlen, komoly politikai célú házasság. Például Adél nevű másodszülött lánya hozzáment a sváb Welf Konrád auxerre-i grófhhoz (800 körül–866), akinek leszármazottai megszerezték Felső-Burgundia feletti uralmat, illetve akitől a XIII. századi Német-Római Birodalom történetében fontos szerepet játszó Welf-ház is származott.³⁵ Azonban Konrád 862-ben bekövetkezett halála után a megözvegyült Adélt a későbbi Karolingok számára komoly konkurenciát jelentő Robertidák (utóbb Capetingek) őse, Erős Róbert neustriai örgróf (820 körül–866) vette el feleségül.³⁶ Utóbbi házasság többek között azért is jelentős, mert egyrészt két gyermekük született, akik a későbbi Nyugati Frank Királyság első, nem Karoling-dinasztiából származó uralkodói lettek és fontos szerepet vállaltak a vikingek elleni védekezésben, nevezetesen Odó (888–898), és Róbert (922–923).

Tours-i Hugó ezenfelül itáliai területen is aktív politikát folytatott. A 800-as években feleségül vett egy Abba nevű grófnőt. Feleségének származása bizonytalan, annyit viszont tudunk róla, hogy Monza környékén rendelkezett birtokokkal.³⁷ Fontos politikai személynek számított, mind Nagy Károly udvarában és később Itáliában is. Ezt bizonyítja, hogy részt vett a páviai gyűléseken, ami később az itáliai királyok székhelye lett. Ezenkívül Lothár herceg politikai szempontból fontosnak tartotta apósát, ezért 835-ben ún. dux de Locate címmel ajándékozta meg rokonát.³⁸ Azonban a sikerek mellett itt érte a vége is. A Fuldai Évkönyv

³² Abel 1883, 459-461.

³³ Wilsdorf 1967, 7.

³⁴ *Gesta Hludowici* uo.

³⁵ Fleckenstein 1957, 110-124., Vollmer 1957, 168-169.

³⁶ Vollmer uo.

³⁷ Vollmer 1957, 167.

³⁸ uo. Leocate fiscus birtok, Monza mellett a Lambro folyó mentén.

szerzője szerint 837 év elején egy komoly földrengés rázta meg Lothár herceg páviai udvarát, amibe maga Hugó is belehalt. Ezt a Szent Bertini évkönyvek szerzője is alátámasztja.³⁹

Tours-i Hugó halálával az Etichonidák Itáliai jelenléte nem szűnt meg. I. Liutfrid sundgaui gróf (805–866) például II. Lothár középső frank király (855–869) udvarában tevékenykedett, mint bizalmasa. Mindamellett I. Liutfridnek sikerült apjához hasonló dinasztikus lépést tennie. Ava nevű lányát ugyanis sikerült beházasítania a friauli őgrófok családjába, egész pontosan III. Unruochhoz adnia (863–874).⁴⁰ Mind Eticho, mind Tours-i Hugó példája mutatja, hogy Elzász elitjébe tartozó dinasztia mind birodalmi szinten, de saját politikai területén túl is jelentős szerepet játszott a Meroving-, Karoling-kor politikai környezetében.

3.2. Elzász a Frank Birodalom utódállamaiban (843-926)

Ezt követően fontos kitérni Elzász elhelyezkedésére a szétdarabolódó Frank Birodalmon belül. Bár a császári címet és a Frank Birodalmat Lothár herceg még apja életében meg kapta, azonban a közte és testvérei között kialakult hatalmi harc, illetve a fokozódó viking veszély miatt megegyezésre kellett törekednie. A 843-ban Verdunnél megkötött szerződés értelmében Elzász a Középső Frank Királysághoz került, amit Jámbor Lajos legidősebb gyereke, I. Lothár (840–855) kapott meg.⁴¹ Geopolitikailag kevesebb befolyással rendelkezett a legidősebb testvér állama, mint a fiatalabb fivérei által uralt nyugati, illetve keleti államok, hiszen az itáliai és burgundiai területeket a Rajna-Saône-Schelde folyók közötti terület kötötte össze a fríz tengerparttal. I. Lothár 855-ben bekövetkezett halála előtt Prüm-ben felosztotta királyságát fiai között: az egészen Spoletóig terjedő észak-itáliai területeket a legidősebb fiára, II. (Ifjabb) Lajosra (855–875) hagyta. Ezen frank utódállamból alakult ki az Itáliai Királyság. Az Alpoktól északra fekvő területek, amely Frízföldet, a Rajna-Saône-Schelde folyók közötti területet és a mai Svájc nyugati részét jelentették, azok II. Lothárra (855–869) szálltak, és a területet uralkodója után Lotaringiának nevezték el. A harmadik testvér, Károly (855–863) pedig megkapta Provence-t.⁴² Elzász tehát ennél a felosztásnál az I. Lothár második fia által uralt királysághoz került, ami szintén határvidék lett a Keleti-Frank Királysággal szemben.

³⁹ Vö. Veszprémy 2022, 108-111., *Annales Fuldenses* 27-28. „*Ticinum in Italia III. Kal. Ian. noctu octies tremuisse perhibetur. Plures ex primoribus Italiae defuncti sunt, inter quos praecipui fuerunt Lantbertus et Hugus.*”, *Annales Bertiniani* 14. „*Hlotarius autem clusus in Alpibus muris firmissimis arceri praeceptit. Et Landbertus, fautorum Hlotharii maximus, et Hugo, socer illius, defunctus est.*”

⁴⁰ uo.

⁴¹ Hahner 2002, 34., Pósan 2003, 15-16.

⁴² Hahner uo., Pósan 2003, 16.

Fontos kiemelni, hogy a Frank Birodalom majd tizenkét évvel később a Középső-Frank Királyság felosztása után nemcsak belső, hanem külső veszély is fenyegette I. Lothár királyságát: 845-ben Dorestadot és Hamburgot, 862-ben Kölnt támadták a vikingek, 863-ban Utrecht és Nijmegen városát meg is szállták.⁴³ A 862-es viking betörésekkel egy időben először jelentek meg a magyarok a Keleti-Frank Királyság határvidékén, Pannóniában.⁴⁴

Az egykori Regnum Francorum feldarabolódása igazán ezután vette kezdetét, amit a szomszédos államok sem néztek tétlenül. Miután, II. Károly provence-i király 863-ban, majd II. Lothár középső frank király 869-ben meghalt, II. (Kopasz) Károly (843-877) keleti irányba kívánt terjeszkedni, és Nyugati Frank Királyság területét akarta bővíteni Lotaringia és Provence megszerzésével.⁴⁵ Azonban vele szemben II. (Német) Lajos (843-876) a status quo fenttartására törekedett. Kopasz Károly ugyan bevonult Lotaringiába II. Lothár halála után, azonban nem akart háborút kirobbantani Német Lajossal, ezért Meersennél újból szerződést kötöttek, miképpen osszák szét egymás között az egykori Frank Birodalom területeit.⁴⁶ Az egyezmény értelmében a felek felosztották Burgundiát, amelynek határa a Rhône lett. A nyugati, határ menti sávot Kopasz Károly, míg a folyótól keletre lévő, Burgundia többi részét II. Lajos itáliai királyságába olvasztották. II. Lothár országából szintén csak a legnyugatibb részeket (a Cambrai-Lüttich-Verdun közötti területet és Besançon vidékét) csatolták a Nyugati Frank Királysághoz, a többi rész a Keleti Frank Királyság ellenőrzése alá került. Vagyis a szerződés értelmében Elzász először került a keleti-frank államhoz.

A következő esemény, amely később hatással volt Elzászra az Itáliai Királysághoz kötődött, hiszen ezen államalakulatból vált ki és jött létre a Burgundiai Királyság. A folyamat egészen 875-ig vezethető vissza, amikor meghalt II. (Ifjabb) Lajos és trónját rokona, Kopasz Károly szerezte meg, aki rövid időre még a császár címet is viselte egészen 877-ben bekövetkezett haláláig.⁴⁷ Itália trónját ezután Német Lajos fia, Karlmann vette át, ami 879-ben történő halálával szintén rövidnek bizonyult. A változás ugyanebben az évben következett be, amikor egy nemes, Vienne-i Boso (879-887) Alsó-Burgundia királyának kiálltatta ki magát.⁴⁸ Ezen uralkodó váltás jelentős, mert ezen régió élére először került nem egyenesági Karoling származású személy, illetve egy olyan folyamatot indított el, amely az egykori Frank Birodalom utolsó felosztásához vezetett. 880-ban a ribemont-i szerződésen III. (Ifjabb) Lajos

⁴³ Willemsen 2004, 95-113.

⁴⁴ Annales Bertiniani 60.

⁴⁵ Pósan 2003, 19.

⁴⁶ uo.

⁴⁷ uo.

⁴⁸ Fried 1976, 193-205.

keleti-frank király (876–882), III. Lajos nyugati-frank király (879–882) és Karlmann nyugati-frank társuralkodó (879–884) között végleg felosztották Nagy Károly egykori Frank Birodalmát, melynek értelmében hivatalosan is létrejött Alsó-Burgundia és Felső-Burgundia. Ezáltal egy olyan állam jött létre, amely a 910-es, 920-as években komoly problémát jelentett Elzász számára. Ezenkívül ismét érdemes egy rövid külpolitikai kitekintés tenni, mert a felosztás után nem sokkal, 881–882 között több keleti-frank várost (Kölnt, Aachent, Bonnt, Zülpichet, Maastrichtot, Lüttichet, Prümöt, Triert, Andernachot) is megtámadták ismét a vikingek. Arról nem tudunk, hogy a Felső-Rajna-vidéket megtámadták volna, csupán a Fuldai Évkönyv és Regino prümi apát munkája nyomán az derül ki, hogy a Középső-Rajna vidéket és annak vízgyűjtő területét (Maas- Mosel vidékét) pusztították a skandináv származású harcosok.⁴⁹ Szintén ugyanekkor magyarok betöréséről tudósítanak források.⁵⁰

A következő fontos esemény, amely kihatott mind a Keleti-Frank Királyság, mind Elzász történetére az Karintiai Arnulf (887–899) trónra kerülése és uralkodása volt. Először is azért, mert ő volt az első olyan uralkodó Európában, aki a magyarokhoz, mint szövetségesként fordult. Példának okáért említhető meg I. Szvatopluk morva nagyfejedelem és keleti-frank vazallus elleni szövetkezés 891-ben vagy pedig I. Berengár itáliai király (888/915–924) ellen 899-ben, hogy megszilárdítsa hatalmát a potenciális trónkövetelőtől. Ugyanis származása alapján megillette volna római császári cím, hiszen Berengár Nagy Károly dédunokája, míg vele szemben Karintiai Arnulf Karlmann keleti-frank király törvénytelen fia volt. Másodszor pedig azzal, hogy az akkori Keleti-Frank Királyság uralkodója engedélyezte, hogy Itália földjén fosztogassanak a magyarok, egy olyan folyamatnak a kezdetét jelentette, amikor a Kárpát-medencébe már letelepült nép indított hadjáratokat az akkori európai államok ellen. Harmadrészt pedig azért, mert Arnulf uralkodásával egy változás vette kezdetét a keleti-frank államon belül, hiszen hiába volt ő egyenesági Karoling leszármazott, azonban mégis házasságon kívül született, és *megválasztották* új uralkodónak, *nem megörökölte* a trónt.⁵¹ Negyedrészt az uralma alatt kezdtek el olyan világi előkelők, nemesi családok és egyházi előkelők felemelkedni, akik az uralkodó halála után komoly hatást gyakoroltak a Regnum Francia Orientalis politikájára pl. a szász Liudolfingerek, és a bajor Luitpoldingerek.

Egyik fontos következménye Arnulf uralkodásának az, hogy egy olyan hatalmi forma kezdet újra nagy jelentőséget szerezni a Keleti-Frank Királyságon belül, ami a későbbi Német-Római Birodalom alapját képezte: a törzsi hercegségek. Ezen területi fejedelemségek már a

⁴⁹ Annales Fuldenses 97–99., Regino, 117–120.

⁵⁰ Willemsen 2004, 95–117.

⁵¹ Pósnán 2003, 20.

Meroving-korban is léteztek, ahol a grófságokra osztott Frank Birodalomban a comesek felett a duxok álltak. Széles feladatkörrel rendelkeztek: az adott országrész feje, közigazgatási-, hadi vezetője és leggazdagabb előkelője is voltak egyben.⁵² Ezzel mintegy átmenetet képeztek a kisebb területek urai és a király között. A Karolingok viszont igyekeztek ezt a rendszert megkerülni, hogy minél több hatalom összpontosuljon az uralkodó kezében. Ezen gondolatmenetet folytatva felvetődik a kérdés, vajon Elzász idesorolható-e? Hiszen a 7. század vége és 8. század közepe közötti időszakot vizsgálva az mondható ki, hogy ide vehetőek, mivel Eticho révén egy grófságnál nagyobb terület urai lettek és ugyanazon jogkörökkel rendelkeztek, mint más hercegek, másrészt Liutfrid elzászi herceg 742-ben történt halála után nem emeltek dux-ot a terület élére a Karolingok - csak majd saját dinasztiájukból, a későbbi Kopasz Károly nyugati-frank királyt 829-ben - mégis az elzászi előkelő családról és Elzász történetéről szóló német szakmunkákban nem emelik ki, pedig ez is ide sorolandó.⁵³

A következő mérföldkő az utolsó keleti-frank királyhoz, IV. (Gyermek) Lajoshoz (900–911) kötődik. Egyrészt tovább folytatódott az uralkodó személyének gyengülése, mert az új király túl fiatal volt egy állam vezetéséhez, ezért helyette kormányoztak. Másrészt Karintiai Arnulf törvénytelen fia volt. Továbbá a fiatal király uralkodása alatt rendszeressé váltak a magyar betörések. 900-ban Itáliai hadjáratból visszatérve a bajor hercegség Enns vidékén fosztogattak, 901-ben a karantánok földjére törtek be, 902-ben és 905-ben Morvaország ellen indítottak hadjáratokat, amik sikerrel zárultak, 906-ban először támadták meg Szászországot, majd két évvel később ismét, 909-ben először dúlták fel Svábföld vidékét, majd egy évvel később megint, amikor több csatában le is győzték a keleti-frank seregeket.⁵⁴

Gyermek Lajos 911-ben bekövetkezett halálával kihalt a Karolingok keleti ága. Ezen esemény és az, hogy az új uralkodó I. Konrád (911–918) lett, fordulópontot jelentett Elzász történetében is. Ugyanis az addigra kialakult szász, bajor és frank törzsi hercegségek először választottak egy királyt a Frank Birodalom utódállamában, aki nem egyenes-ágon származott a Karolingoktól. Vagyis a birodalom innentől kezdve már nem egy családnak a birtokát, hanem a germán törzsek együttesét jelentette, akik saját vezetőik soraikból, szabad akaratukból döntenek, ki legyen Francia Orientalis ura.⁵⁵

Azonban I. Konrád legitimációjának növelése érdekében vissza akart térni a Karoling rendszerhez. Ez annyit jelentett, hogy az uralkodó elődeihez hasonlóan a világi előkelő réteget

⁵² Tokody-Niederhauser 1983, 32.

⁵³ Pósn 2003, 14.

⁵⁴ Bóna 2000, 33-35.

⁵⁵ Tokody -Niederhauser uo., Pósn 2003, 21-23.

megkerülve és viaszorítva, az egyház támogatásával kívánta megszilárdítani hatalmát, hogy egyrészt ne befolyásolják a törzsi hercegségek vezetői, másrészt a király a rex et sacerdos elve alapján a saját akarata érvényesüljön.⁵⁶ Azonban ezen korábbi mintákhoz való ragaszkodás egyfelől azt eredményezte, hogy az új királyt megválasztó törzsi hercegségek elfordultak az uralkodótól, illetve ezen lépéssel a kormányzást is megbénította, hiszen emiatt gyengült az uralkodó hatalma. Ennélfogva a keleti-frank királynak csak Frankföldre korlátozódott a hatásköre. Az ilyen belpolitikailag labilis helyzetet egy külső hatalom könnyedén ki tudja használni, mint például ahogy a magyarok tették, amikor 911/912 telén Frankföldet és Tübingiát fosztogatták, 913-ban először indítottak hadjáratot Svábföldre majd 915-ben ismét, illetve Szászországot és frank törzsi hercegséget, valamint 917-ben megtámadták Bazel városát, illetve Elzász és Lotaringia vidékét.⁵⁷

Az uralkodóváltás közti időszakot kihasználva, III. (Együgyű) Károly nyugati-frank király (898-922) kelet felé kívánt terjeszkedni és meg akarta szerezni Elzászt és Lotaringiát, ezért hadjáratot indított a térségért. A területeket viszont még a pár hónapja megválasztott I. Konrád keleti-frank király a hercegségek támogatásával meg tudta védeni III. Károly támadásaitól és ki tudta üzni csapatait 911/912 telén.⁵⁸ Azonban nyugati-frank uralkodónak a következő évben sikerült Elzászt és Lotaringiát megszereznie és kitolnia a Nyugati-Frank Királyság határát a Rajnáig. Hiába indított I. Konrád ezt követően három hadjáratot azok nem jártak sikerrel⁵⁹. Más szempontból is fontos Elzász akkori helyzete, hiszen Svábföldhöz tartozó Elzász példája annak, I. Konrád hogyan próbálta viaszorítani a helyi elitet

Ezen problémának az eredete a X. század elejéig nyúlik vissza, ugyanis akkortól kezdve kísérleteket tettek egy törzsi hercegség létrehozására Svábföldön, hasonlóan Frankföldhöz. Azonban ezt megakadályozta két sváb család, az Alaholfingerek és a Hunfridingerek közötti rivalizálás, valamint III. Salamon konstanzi püspök (890–919/920), aki nem akart eltérni egy herceget sem maga, sem a király között.⁶⁰ Így I. Burchardot, II. Adalbert thurgauai gróf fiát, az akkori Svábország legbefolyásosabb nemesét, egy konfliktusos gyűlés után 911-ben megölték.⁶¹ Ezután a sváb Alaholfinger családból származó II. Erchanger, sváb palotagróf (911–917) és királyi küldött, a hercegi címre pályázott. Emiatt a konfliktus 914-ben kiéleződött: Erchanger elfogatta Salamon püspököt, majd I. Konrád király foglyul ejtette őt és

⁵⁶ Pósan 2003, 23.

⁵⁷ Annales Alamaniaci 55-56., Bóna 2000, 37-38, 48-49.

⁵⁸ Pósan uo.

⁵⁹ Pósan 2003, 23-24.

⁶⁰ Weller 1944, 149.

⁶¹ uo.

kiutasította az országból. Ekkor szövetkezni kezdett a kivégeztetett Burchard azonos nevű fiával.⁶²

Fontos megemlíteni, hogy az I. Konrád frank királlyal való szembenállás és a sváb hercegségért folytatott belpolitikai harcok ellenére külső ellenség esetén nem támadták meg egymást, hanem éppen ellenkezőleg, szövetségre léptek. Ennek nagyon jó példája az, amikor a magyarok 913-ban hadjáratot indítottak Svábföld ellen, azonban II. Burchard rhaetiai gróf korábbi ellenfelével és öccsével, II. Erchanger sváb palotagróffal és II. Berchtold Baar (Bertoldsbaar) gróffal (?–917), valamint I. (Gonosz)Arnulf bajor herceggel (907–937) és (V.) Ulrich bregenzi gróffal szövetkezve az Inn folyónál legyőzték a térséget fosztogató lovas nomád nép seregeit.⁶³ Ez az első olyan eset, amikor svábföldi előkelők győzedelmeskedni tudtak a magyarok felett, ráadásul saját országrészükön túl.

Svábföldre visszatérésük után mindketten legyőzték a frank királyt támogató sváb ellenfeleiket a 915-ös wahlwiesi csatában. Erchangert Svábföld herceggé emelték, mielőtt 916-ban a hohentaltheimi zsinaton elítélték, majd 917-ben a király parancsára kivégezték.⁶⁴ A sváb törzsi hercegség létrejöttét azonban már nem lehetett megakadályozni, hiszen innentől már hivatalosan is létezett. II. Burchard (917–926), Rhaetia örgrófja folytatta elődje lázadását, magának követelte a hercegséget, és ezt a tisztséget hosszabb ideig meg is tudta tartani. Részben azért, mert 919-ben a winterthuri csatában győzelmet aratott II. Rudolf a felső-burgundiai király (912–936) felett. Néhány évvel később 922-ben vejévé tette, amikor neki adta Berta nevű leányát és egyúttal átengedte neki a Reuss folyótól nyugatra és a Rajnától délre fekvő területeket, egész pontosan az aargau-i vidéket. Ez azt jelentette, hogy ezen területek egyelőre a Burgundiai Királyság fennhatósága alá kerültek.⁶⁵

Amikor II. Burchard elkísérte vejét Itáliába, hogy átvegye a királyságot és támogassa őt I. Berengár császárral szemben, akkor ellenfelekre talált. Egy másik trónkövetelővel találta magát szembe, nevezetesen Provence-i Hugó herceggel (882–948), Svábföld akkori hercegét veje támogatása miatt 926. április végén Novara mellett megtámadták és megölték.⁶⁶

Habár veje itáliai hatalmi politikájának támogatása az életébe került, de svábországi hatalmi törekvései legalább egy sváb hercegség tartós fennmaradását biztosították. Megállapítható, hogy Svábföld hercege a király nevében gyakorolta a jogokat a birodalmi

⁶² Weller 1944, 149.

⁶³ Bácsatyai 2024, 147., Bóna 2000, 38.

⁶⁴ Pósn 2003, 24–25.

⁶⁵ Weller 1944, 158.

⁶⁶ Büttner 1939, 175.

egyházakkal szemben. Más sváb előkelőket is összehívott tartományi tanácsaira, és megpróbálta érvényesíteni uralmát a rajnai-thurgauai központon túl is.⁶⁷

Végezetül Elzász történetét az határozta meg, hogy 925-ben újra a Keleti-Frank Királyság része lett, amely nem egyszerű módon következett be. I. (Madarász) Henrik keleti-frank király legitimitásának növelése érdekében 921-ben Bonnban kötött szerződést III. (Együgyű) Károllyal, melynek értelmében kölcsönösen elismerték egymás királyságát, illetve Lotaringia Francia Occidentalis része maradt.⁶⁸ Azonban 922-ben lázadás robbant ki III. Károly király ellen, amiért a tanácsosára, a lotaringiai származású, eredetileg kisnemes Haganonra támaszkodott, illetve csökkenteni akarta az egyes országrészek urainak hatalmát.⁶⁹ Ezért elfogták és börtönbe zárták, míg új uralkodónak Burgundi Rudolfot (923–936), Vienne-i Boso Alsó-burgundiai király unokaöcsét választották meg.⁷⁰ Mivel már nem III. Károly volt az uralkodó ezért bonni szerződés nem volt hatályban, így I. (Madarász) Henrik 923-ban hadjáratot indított Lotaringia visszaszerzésére. Emiatt az új nyugati-frank királlyal összetűzésbe került, amit csak hosszú tárgyalás után tudtak rendezni. Azonban 925-ben megint hadjáratot indított Lotaringia megszerzésért, ezúttal a nyugati- és keleti-frank király oldalát többször váltó Gisibert lotaringiai herceg (915–939) ellen, viszont Rudolf nyugati frank király a viking veszély miatt nem tudott közbeavatkozni.⁷¹ Ennélfogva Madarász Henrik visszaszerezte Lotaringiát ezzel végleg összeállt a keleti-frank állam öt törzsi hercegsége, valamint stabilizálódott az uralkodó hatalma is.⁷² Vagyis I. (Madarász) Henrik uralkodásának felénél sikerült mindazt elérnie, amit elődjének egész uralkodása alatt nem tudott megvalósítani: a saját törzsi hercegségén túl terjedt ki az uralma és sikerült korábban fegyverszünetet kötni a már több évtizede sok problémát okozó magyarokkal.

Véglegesen Rajna-menti terület hovatarozása 925-ben rendeződött, amikor visszahódított Lotaringia mellett Elzászt is sikerült visszacsatolni a Keleti-Frank Királysághoz, ami a Sváb Hercegségbe tagolódott be.⁷³ Elzász esete jól szemlélteti mindazt, hogy a Frank Birodalom és utódállamainak történetében milyen gyakran változtak a külpolitikai viszonyok. Több esetben is kitűnt, hogy egy határterületről beszélünk: a Rajna olykor régióhatárát képezte, máskor egy adott királyság határát jelentette. A Fekete-erdő, Duna, Neckar folyók vidéke többször is célponttá váltak.

⁶⁷ Weller 1944, 156-159.

⁶⁸ Althoff 2005, 48

⁶⁹ Dhondt 2005, 255-256.

⁷⁰ uo.

⁷¹ Dhondt 2005, 256., Bath 1990, 39-82.

⁷² Ld. Melléklet 3.ábra!

⁷³ Büttner 1939, 174., Pósnán 2003, 27.

4. A szász várvédelmi rendszer és Elzász védelme közötti kapcsolat

A X. század első harmadában a magyarok ellen védekező Elzász vizsgálata kapcsán három főbb irányvonalat fontos leszögezni. A vár/erőd központú védelmi rendszert, az akkori bel- és külpolitikai helyzetet, illetve a magyar menedékhely, mint fogalom kérdését. Ehhez érdemes a Keleti-Frank királyság ilyen típusú kutatásai felé egy kis kitekintést venni, hiszen az ilyen irányú vizsgálatokat kisebb territóriumokra is lehet alkalmazni, mint pl. Elzász területére is a Landesgeschichte révén.

I. (Madarász) Henrik német királyt és uralkodását kutatók mindig is nagy hangsúlyt fektettek az uralkodó különböző népekkel (pl. elbai szlávok, magyarok) szembeni védelmi politikájának elemzésébe. Ennek egyik példája Carl Erdmann 1943-ban megjelent tanulmánya, amely kifejezetten a várvédelmi rendszert és annak megvalósulását dolgozza fel.⁷⁴ A Berlini Humboldt Egyetem egykori professzora által publikált tanulmánya óta I. (Madarász) Henrik keleti-frank király ezen védelmi intézkedését csak *Burgenordnungnak*, (várrendeletnek) tartja számon a történettudomány. De miért volt szükséges egy ilyen rendeletre?

Madarász Henrik uralkodása alatt több magyar invázióval is (919-ben, 924-ben, 926-ban, és 933-ben) kellett szembe néznie⁷⁵. Viszont 924-ben történt hadjáratnál sikerült elfognia egy magyar vezért, és kilencéves fegyverszünetet harcolt ki a magyarokkal szemben.⁷⁶ Ez szász diplomáciai sikert jelentett, hiszen az ő álláspontjuk érvényesült a magyarokkal szemben, akik pusztán kiváltani akarták vezetőjüket. Sajnos a corvey-i szerzetes krónikájából nem derül ki az elfogott magyar vezér neve. Azonban Kárpát-medencében letelepült lovas nomád népnek ezt követően is sikerült adó fizetésre kényszeríteni a keleti-frank uralkodót.⁷⁷ A fegyverszünet lejárta után pontosan ezen be nem fizetett adó miatt alakult ki újból a konfliktus, amely a riadei csatához vezetett 933-ban, ahol a magyar lovas seregek először szenvedtek súlyosabb vereséget nyugati uralkodó seregeitől.⁷⁸ Viszont közvetlenül a 926-ban, a Svábföldet, Lotaringiát és Szászországot érintő magyar hadjárat után Madarász Henrik még az év novemberében a wormszi gyűlésen intézkedéseket kezdeményezett a magyarok ellen.⁷⁹

⁷⁴ Erdmann 1943, 59-101.

⁷⁵ Vö. Magyar 2009, 37-38., Waitz 1863, 43-90.

⁷⁶ HKÍF 220-221.

⁷⁷ Magyar 2009, 41.

⁷⁸ Waitz 1863, 153-162.

⁷⁹ Erdmann 1943, 76-80.

Az intézkedésekről szóló, legrészletesebb és leghitelesebb forrásként Widukind corvey-i szerzetes krónikája használható fel, aki rögzíti a rendelkezést, mely szerint a katonák (*agrarii milites*) közül minden kilencediket kiválasztottak, és a várakba telepítettek, hogy a megmaradt nyolc bajtársának lakájokat építhessen.⁸⁰ A nyolc bajtársának a termés egyharmadát meg kellett tartania. A kilencedik felmentést kapott a mezei munka alól, emiatt a másik nyolc katonának ő helyette kellett átvennie a földművelést. Ezenkívül az udvari napokat, valamint minden piacot és lakomát a várakban kellett tartani.⁸¹ Fontos megjegyezni, hogy Keleti-Frank Királyságban IX-X. században épült várakat úgynevezett gyűrűs bástyák jellemezték. Olyan erődítményeket értenek rajta, amelyek gyűrű alakban zártak körbe akár 15 hektárnyi területet is. További intézkedések közé tartozott egy erős lovassági erő, a páncélos lovasság (*equites loricati*) felállítása, hiszen a magyarok mellett a szintén pogány hitű elbai szlávok (obroditák, szorbok, vitmanok stb.) ellen is fel kellett készülnie a keleti-frank állam seregeinek.

Azonban a német történetírás kutatásának másik irányvonala a keleti határvédelem mellett a Kelet-Frank Királyság bel-, és nyugati külpolitikájának a vizsgálata volt. Ennek egyik fő képviselőjének Heinrich Büttnernek tekinthetjük, aki 1964-ben publikált *Heinrich I. Südwest- und Westpolitik* című tanulmányában I. (Madarász) Henrik német király uralkodása alatti politikai környezetet vizsgálta határmenti Svábföld, Lotaringia és délnyugati irányban szomszédos Felső-Burgundia vonatkozásában.⁸² Munkájában több, kisebb időszakra lebontva (919–922, 922–926, 927–933) a vizsgált periódust azt állapítja meg, hogy Madarász Henrik uralkodásának második felére (925–933) kialakult támogatottsága abban keresendő, hogy a helyi világi és egyházi előkelők kiálltak az uralkodó és politikája mellett. Ugyanis elődjével, I. Konrád frank királlyal ellentétben nem az volt legfőbb célja, hogy visszatérjen a Karolingok uralmi rendszeréhez és megtörje az egyes törzsi vezetők, hercegek uralmát a saját országrészükben és egyház támogatásával megerősítse hatalmát, hanem éppen az ellenkezője: a különböző törzsi hercegségek megnyerése és támogatásuk megszerzése volt. Az új frank király nemcsak elődje hibája miatt változtatott politikát, hanem azért is mert uralkodóvá választásakor csak Szászföld és Frankföld törzsi előkelői ismerték el az uralmát. Ezért igyekezett Bajorország, Svábföld törzsi vezetőit megnyerni.⁸³

Azonban akadt egy érdekes aspektusa ezen hatalmi legitimáció megszerzésének, amely Lotaringiához kötődik. Az új keleti-frank király nem csak a helyi elittől próbált elismerést

⁸⁰ Pósan 2003. 27–28.

⁸¹ Vö. Magyar 2009, 37–38., Bauer, Rau 1971, 35–38., Pósan uo.

⁸² Büttner 1964, 6–96.

⁸³ Althoff, Keller 1985, 56–58.

szerezni, hanem a Nyugati-Frank Királyság uralkodójától is. 921-ben III. (Együgyű) Károly és I. (Madarász) Henrik a bonni szerződés értelmében kölcsönösen elismerték egymás uralmát.⁸⁴ Vagyis az új uralkodó egy olyan politikát folytatott hatalmának megerősítése érdekében, ami I. Konrádra nem volt jellemző: kívülről jövő elismerést vett igénybe, hogy a királyságán belüli legitimitációját növelje.

Elzász kapcsán azért fontos ezt tárgyalni, mert földrajzi szempontból határterületnek számított: Délre a felosztott Frank Birodalom egyik utódállama, Felső-Burgundiai Királyság, Rajna túlsópartján nyugatra pedig a Lotaringiai Hercegség vette körbe. Ezenkívül rövid ideig a Nyugati Frank Királyság is hatást gyakorolt, amikor 912 és 925 között III. (Együgyű) Károly meghódította Elzászt és Lotaringiát. Ezen államok és országrészek jelentős hatást gyakoroltak Elzász bel-és külpolitikai helyzetére egészen 925-ig, amikor Madarász Henrik véglegesen a sváb törzsi hercegséghez csatolta az Nordgau-t és Sundgau-t.⁸⁵

A koraközépkort kutatók között egy másik kutatási irányvonalat jelent az „Ungarnrefugie” fogalom felvetése a Kárpát-medencei lovas nomád nép elleni védekezés kapcsán. A magyar menedékhelynek fordítható fogalom már az 1930-as években felmerült a német Paul Rindecke révén, azonban legújabban a fogalmat Peter Ettel, a Jénai Egyetem egyetemi adjunktusa vizsgálta, aki így újra történettudományi diskurzusba hozta a definíciót.⁸⁶ Mintha már a magyarok elleni épített vár (*Ungarnburg*) fogalom mellé, egyfajta új kifejezést akartak megalkotni a keleti-frank állam történetével foglalkozó kutatók. Általánosságban véve olyan várat értettek alatta, amit a mai Bajorország, Baden-Württemberg, Thüringia, Szász-Anhalt és egyéb mai német szövetségi tartományokban találtak, amit egy sánccal és/vagy vizesárokkal jól körül határolt magaslati ponton hoztak létre, amelyeknek a várfala magas volt.⁸⁷ Pedig az *Ungarnwälle* mint, másik rokonértelmű kifejezés szintén specifikusan határozza meg a magyarok ellen épített erődítményeket. A magyar földsánkra fordítható definíció alatt ugyanazon erődítményeket értik a kutatók, mint amit az Ungarnburg is takar, annyi kiegészítéssel, hogy a várfal mellé egy nagyobb sánc, árok is hozzátartozik.

Most felvetődik a kérdés, hogy mégis mi számít ilyen esetben magasnak, illetve az is, hogy mitől lesz egy vár magyarokkal szemben jó menedékhely? A magyarok által oly sokszor támadott Bajor Hercegségben a várak jellemzően 4-6 méter magasak voltak, 10-12 m mély

⁸⁴ Giese 2008, 85-88., Althoff, Keller 1985, 94.

⁸⁵ Nordgau Colmar városától északra egészen a hagenai erdőig terjedő területet, míg Sundgau a Colmar és Bazel városa közötti régiót jelenti, amiket nyugatról a Vogézek hegyvonulatai, keletről a Rajna folyó határol. Büttner 1939, 1-2., Alsaticus 1918, 10.

⁸⁶ Ettel 2012, 45-66., Reinecke 1930, 29-52.

⁸⁷ Vö. Ettel, Werther 2010, 144-145., Ettel 2012, 49-54.

árokkal kiegészítve.⁸⁸ Ebből következik, hogy a legalább ekkora vagy attól nagyobb méretű erődítmény már nagynak számított. Azonban a fogalom meghatározása és a tipizálás miatt kritikára szorul. Önmagában a definíció felvetése is érdekes, hiszen a német szakirodalomban semmilyen más népre vonatkozóan nem találunk hasonlót, pusztán megkülönböztetés céljából a várvédelem elemzésénél. Példának okáért nem találkozunk a feldolgozásokban „Slawenrefugie” definícióval, pedig a gondolatmenetet követve egy ilyen fogalom is konstruálható, hiszen a magyarok mellett a nyugati szlávok is komoly problémát jelentettek a Keleti-Frank Királyság számára.

Ezt az is bizonyítja, hogy Madarász Henrik uralkodásának egyik fő forrását jelentő Widukind corvey-i szerzetes fő munkájában közel ugyanolyan terjedelemben részletezi a redari nyugati szláv törzs felett aratott győzelmet és csehek szász adófizetésbe kényszerítését együttesen, mint a magyarok ellen 933-ban riadei csatában elért győzelmet. Másrészt mindezt az igazolja, hogy a várépítések jelentős része Szászországban történt meg, abból fakadóan, hogy megerősítsék a védekezést a külső támadások ellen. Mint ahogy Widukind főmunkájában is fogalmaz: „*A várakon kívül ugyanis nem volt semmilyen erődítmény az országban, és ami volt az is hitvány.*”⁸⁹ Ennek oka abban keresendő, hogy a Szászországban épült várak döntő többségét még Nagy Károly uralkodása alatt építették a VIII. század vége és IX. század elején.⁹⁰ Mindazonáltal a meghódított szászoknál, de különösképpen a frank - nyugati szláv határvidéken épült várak közel azonos méretű és felépítésűek voltak, mint a X. században magyarok ellen épült várak. Ugyanis példának okáért említhető Erpesfurt (Erfurt) Halszstat (Hallstadt) vagy Foracheim (Forchheim), ahol bizonyítottan frank-szláv határvidékre épült IX. századi várakról van szó.⁹¹ Ezen Karoling-kori várak utóélete is külön említésre méltó, mert száz évvel később pontosan abba az útvonalba estek, ahová a magyarok a későbbiekben betörték, fosztogattak. Azonban a régészet kutatásba bevonása nélkül szinte lehetetlen lenne ezen erődítmények elkülönítése, kategorizálása. Mindamellet a nyugati-szláv népek elleni konfliktus során a stratégiai jelentőségű városokat is elfoglaltak a szászok, mint pl. Brennaburg, Wallisleu, Lunkin (ma Brandenburg an der Havel, Walsleben, Lenzen).⁹²

Végül arra kritikus következtetésre jutott a Peter Ettel, hogy pusztán magaslati-, valamint földrajzi elhelyezkedés alapján egy várat, erődítményt magyar menedékhelynek nevezni nem megalapozott állítás. Mindezt azzal is igazolja, hogy a vizsgált három (karlburgi,

⁸⁸ Ettel 2021, 54–59.

⁸⁹ Vö. Magyar 2009, 38., Bauer, Rau 1971, 68–69. „*Vilia aut nulla extra urbes fuere moenia.*”

⁹⁰ Jahnkuhn 1976, 365–381.

⁹¹ Schneeweiß 2015, 347–348.

⁹² Widukindus 38.

veitsbergi, weltenburgi apátság) helyen, amit magyar menedékhelynek állítanak, nem találtak semmi olyan régészeti leletet, ami legalább magyar jelenlétre utalna pl. nyílhegyek.⁹³ Viszont az *Ungarnburgen* vagy *Ungarnwälle*, mint fogalmak továbbra is megállja a helyét, hiszen nem enged annyira széles körű értelmezést mint a korábban említett *Ungarnrefugie*.

Ezen fogalom vizsgálatából kiindulva pedig azért lehet számottevő Elzász kapcsán, mert ugyan hiába, hogy az ilyesfajta tipizálás a váraknál nem állja meg a helyét, de újabb kérdést vet fel, mert Bajorországhoz, Sváb- és Frankföldhöz hasonlóan ezen Rajna-menti régiót is több alkalommal támadták a magyarok néhány év leforgása alatt, vagyis valamilyen védelmi elvet, rendszert ki kellett építeniük a portyázó nomád seregek ellen.

5. A magyarok elleni védekezés szintjei

Ezt követően vizsgáljuk meg a magyarok elleni védekezés főbb szintjeit, ugyanis lehet egy strukturált rendszert felfedezni. Működési elv alapján három szintre különíthető el a magyarok elleni védelmi rendszer: egy mindent átfogó állami-, egy szervezett tartományi- és egy helyi szintre. Ebben a fejezetben az előbbi kettőt elemzem és harmadikat egy külön fejezetben konkrét példákon keresztül vizsgálom meg.

Először is azért lehet állami szintű védekezésről beszélni, mert Madarász Henrik várrendelete magyar betörések által veszélyeztetett régiókra vonatkozott. Ebből arra lehet következtetni, hogy nemcsak Szászföldön épülhettek várak, hanem a Keleti-Frank Királyság másrészein is, mint pl. Bajorországban, Svábföldön, Frankföldön, Tübingiában. Azonban több évtizedes vita folyik a német történettudományban arról, mely települések, erődítmények lehetnek azok, amik biztosan abban az időszakban épültek. Gyakran *Heinrichsburg* néven említik őket.⁹⁴ Eddig biztosan csak azon 926 után erődítmények esnek a kategóriába, amelyek az egykori szász törzsi hercegség területén helyezkedtek el pl. Quedlinburg vagy pedig a szász befolyás alá tartozó Tübingiában. Elzászra vetítve, mintha az lenne megfigyelhető, hogy nem építettek volna abban az időszakban várakat, pedig a térséget több alkalommal (917-ben, 919-ben, 926-ban) megtámadták a magyarok. A dolgozat megírásakor nem találtam Elzászban épült

⁹³ Peter 2012, 64. Karlsburg romjai mai Karlstadt városához tartozik, 25 km-re keletre Würzburg városától. Veitsberg romjai ma Hohenroth településhez tartoznak, Fuldától 55-60 km-re délnyugatra. Weltenburgi apátság a Duna keleti partján fekszik, ma Kelheim város része. Az apátság Regensburg városától 33 km-re délnyugatra fekszik.

⁹⁴ Erdmann 1943, 95., Büttner 1956, 10-17.

várakat, amik biztosan a X. század első felében épültek volna, ugyanis a legkorábban jegyezhető várat is 974-ben építették.⁹⁵

Maga az elv, hogy külső támadások ellen védelmi központokat alakítanak ki nem számított újdonságnak. A Keleti-Frank Királyság várközpontú védelmi rendszerét több előzményre is vissza lehet vezetni. Már Nagy Károly uralkodása idején is építettek várakat a Frank Birodalomhoz csatolt Szászországban, mint pl. Werla várát, amely a Karoling-korban is, de különösképpen Madarász Henrik uralma alatt lett nagy jelentősége.⁹⁶ Ezenkívül közvetlen a várrendelet előtt is zajlottak várépítések ismét védelmi okból. Ennek egy szemléletes példája Enns városa, ahol a IX-X. század fordulóján éppen a magyarok ellen húzták fel Ennsburg várát.⁹⁷ Szintén előzményként lehet megnevezni, amikor 908-ben Bajor Hercegséghez tartozó Eichstättnél szintúgy várfallal erősítették meg, hogy növeljék a magyarok elleni védelmet.⁹⁸ Ezen példákból is látható, hogy a várépítés, mint védelmi stratégia nem jelentett újítást, hanem az a tény, hogy szerte a Keleti-Frank Királyságon belül várépítések, várfelújítások kezdődtek el, hogy felkészüljenek a további magyar betörésekre. Emiatt úgy vélem, hogy volt egy állami szintje a magyarok elleni védekezésnek.

Azonban ezen várak elhelyezkedése döntő többségében lekövette a magyar betöréseknek az útvonalát. Legfőképp a Bajor Hercegség területén figyelhető meg, viszont szembetűnő az a tény, hogy nem mindegyik törzsi hercegségben vagy pedig egyes hercegségek bizonyos részein építettek várakat 926 után. Egy nagyon markáns határvonalként a Rajna-Majna folyó vonala húzható be.

A magyarok elleni védekezés következő szintje a különböző törzsi hercegségekre, tartományokra koncentrálódott. Egyrészt szoros kapcsolatban állt az állami szinttel, hiszen az egyes várakat ezen kisebb területeken építették meg az uralkodó javaslatára, másrészt egyénileg más-más módon készültek fel az esetleges újabb magyar betörésekre. Mindamellett kulcs szerepet játszott az a tény is, hogy I. (Madarász) Henrik az egyes országrészek élére olyan személyeket igyekezett tenni, akik őt támogatták. Ez abban befolyásolta a magyarok elleni védekezést, hogy a királyhoz fűződő személyek az egyes törzsi hercegségeken érvényesítették az uralkodói álláspontot. Kifejezetten jó példa erre a Svábföldi Hercegsége. Amikor II. Burchard 926-ban Itáliában elesett, a sváb hercegi címért folytatott harc újra fellángolt. A problémát az oldotta meg, hogy I. (Madarász) Henrik által sváb hercegség élére tett I. Hermann

⁹⁵ Koch 2012, 73-76.

⁹⁶ Magyar 2009, 38.

⁹⁷ HKÍF. 193.

⁹⁸ Ettel 2012, 46-48.

(926-949) – aki az I. Konrád frank király családjából származott – feleségül vette az előző sváb herceg özvegyét, Reginlindet. Ezzel képes volt megnyugtatni a sváb nemeseket, akik kezdettől fogva ellene lázadtak.⁹⁹ Az új herceg uralkodója álláspontját igyekezett érvényesíteni a törzsi hercegségben. Támogatta a várfejlesztéseket.

6. Elzászi példák a magyarok elleni védekezésre, elzárkózásra

Számos példát lehet mondani a 899-970 közötti időszakból, amikor a magyarok ellen védekezők összetűzésbe kerültek a támadókkal. Elzász kapcsán két esetet érdemes kiemelni, amelyek 926-ban történtek meg: a murbach-i apátság szerzeteseinek a mártírhalála és (III.) Liutfrid sundgaui gróf (?-926) vezette sereg szembeszállása a magyarokkal a Fekete-erdő vidékén. Előbbi a bizonyítéka annak, hogy az ismert Sankt-Gallen-i kaland után máshol is estek áldozatul a magyarok támadásának, míg az utóbbi személy körül egyrésről szakirodalmi szinten vannak eltérő nézetek, illetve egy dokumentált, magyarok elleni támadás vezetőjéről van szó.

Kezdjük a dél-elzászi apátság mártírjaival. A legelső feljegyzés, ami Murbachhoz köthető, az 727-ből származik, amikor Eberhard sundgaui gróf (722–747), Etichó unokája, a Vogézek déli völgyében alapított egy apátságot.¹⁰⁰ A templom és egyéb egyházi épületek alapítása a helyi gróf számára a legitimitás kiépítését és megszilárdítását jelentette. Az alapításban bencés missziós püspök, Szent Pirmin is részt vállalt. Utóbbi személy azért jelentős, hiszen a bajor, sváb és elzászi térségben ő alapított kolostorokat (mint pl. Maursmünsternél, Neuweilernél, Weißenburgnál) valamint ő volt a reichenau-i apátság megalapítója is.¹⁰¹

A 9. századra jelentős kulturális központtá vált a település. Ezt támasztja alá, hogy 870 körül több mint háromezáz kötetet őriztek az apátságban.¹⁰² Murbach és környékének a hanyatlás korszaka a magyar betörésekhez kötődik, amelynek ékes példája a mártírhalált halt szerzetesek története, valamint az a tény is, hogy a konfliktus következtében az apátság kezdett elnéptelenedni, valamint az apát tisztség több mint három évtizeden át betöltetlen maradt.¹⁰³

⁹⁹ Weller 1944, 161-162.

¹⁰⁰ L.d. Melléklet 4. ábra! Hammer 2003, 71-73.

¹⁰¹ Angenendt 2001, 477-478.

¹⁰² Müller 1992, 3-4.

¹⁰³ Gatrio 1895, 163., Legin 2003, 4.

Theobald Walter (1867–1934) szerint egy 18. században keltezett diárium és a sírfelirat alapján a mártírok története a következő: a hagyomány szerint, amikor a hunok közeledtek, a murbachi szerzetesek értékeikkel együtt a hegyekbe menekültek, és csak hét testvérük maradt, akik vigyáztak az épületekre. A hunok elfogták és a hegyekbe hurcolták őket, ahol fel kellett fedniük a többiek rejtékhelyét. Ők azonban kitartottak az elutasítás mellett, és ennek következtében mártírhálált szenvedtek azon a hegyen, amelyet ma is Morfeld-nek (Gyilkosmezőnek) neveznek.¹⁰⁴ Az tény, hogy valóban létezik egy ilyen helynév Murbachtól enyhén délkeletre, azonban kontroll forrás hiányában nem jelenthető ki határozottan, hogy a megölt szerzetesek miatt nevezték úgy azt a bizonyos mezőt.

Az esetet és annak forrásának kérdéseit legújabbán Bácsatyai Dániel járta körbe *A kalandozó hadjáratok nyugati kútfoi* című művében. A doktori disszertációjában arra a következtetésre jutott, hogy a murbachi mártírok története kapcsán több ponton is kritikával kell élni források tekintetében. Egyrésztől azért, mert a 9-10. századi Liber memorialis Romaricensis kódex alapján Auguste-Marie-Pierre Ingold (1856–1923) hét személyt jelöl meg, míg Bácsatyai szerint a valóságban csak hat személyről van szó.¹⁰⁵ Azonban a forrás alapján nem derül ki, hogy ténylegesen ezen megnevezett személyek a magyar támadásnak az áldozatai, hiszen sem évszám, sem helyszín nincs megjelölve a kútfoiben. Ezenkívül nem találtam más forrást, ami ezen szerzetesek neveit alátámasztaná. Másrészt a szerzeteseket a hunok ölték meg. Ezt az apátságban lévő 10-11. században készített, de a 18. század elején felújított sírfelirat is őrzi: „*Nostrorum fratrum iacet hic funus tumulatum / vim rosei finis pertulit iste cinis / hinc bene migrabant quos Hunni mortificabant / hos deus in coelis laetificare velis.*”¹⁰⁶

Ez azonban magyarázható azzal, hogy a megnevezést minden Európát támadó, fosztogató lovas nomád népre pl. avarok nyomán a magyarokra is használták, illetve Bácsatyai rámutat egy 18. század eleji murbachi szerzetes diáriumba írt bejegyzésére, ami szintén azt mutatja, hogy a magyarok voltak az elkövetők. Harmadrészt pedig, hogy az eset 925 júliusában került sor a forrás szerint.¹⁰⁷ Az utóbbi elemmel kapcsolatban Bácsatyai nem kérdőjelezi meg a dátumot, ami több kérdést is felvet. Miért akkora keltezik a szerzetesek halálát, ha a térségben a magyarok 926 tavaszán jártak? Hiszen Bácsatyai mind a XII. századi Nîmes-i krónika, mind

¹⁰⁴ Walter 1904, 2. „*Ossa, Septem venerabilium fratrum anno Christi 925 ab Hungaris in monte Morfeld ob fidei interfectorum, quemadmodum antiquissima plurium seculorum fert traditio, in mausoleo ad comu epistolae arae majoris basilicae Murbacensis condita fuerunt.*”

¹⁰⁵ Liber memorialis 129. „*NOMINA DEFUNCTORUM PRO FIDE CHRISTI A PAGANIS OCCISORUM. Sendradus, Gottiscaddus frater ipsius, Rodulfus qui et Vuilgierus, alii Gotseramnus, Saleco, Bernardus.*”

¹⁰⁶ Bácsatyai 2017, 108.

¹⁰⁷ Walter 1904, 2., Bácsatyai 2017 uo.

IX-XII. századi eseményeket rögzítő Cartularium Nîmes alapján arra hivatkozik, hogy a magyarok 924/925 telén a Nyugati Frank Királyság déli részén fekvő Nîmes városát és környékét tartották rettegésben.¹⁰⁸ Másrészt akkor nem indítottak Elzász és Svábföld régió ellen hadjáratot.¹⁰⁹ Ez esetben nincs forrásunk arról, hogy egy kisebb/nagyobb magyar csoport Gothiából elindulva a Rajna-menti régió ellen vette volna az irányt.

Továbbá az is kérdést vet fel, hogy beszélhetünk-e egy önálló, kisebb csoport fegyveres akciójáról - akik megtámadták murbachi apátságot - vagy egy már visszavonuló csoport cselekedetét kell értenünk alatta? A rendelkezésre álló forrásszövegek korlátozottsága alapján nem lehet választ adni ezen kérdésre. Valószínűbb ok lehet az, hogy a szerző téves évszámot adott meg az esetet illetően. Ez nem ritka eset, hiszen évkönyvek esetében is előfordult, hogy egyes eseményeket korábbi vagy későbbi időponttal kelteznek. A források adottságaiból nem állapítható meg mit is történhetett egész pontosan, pusztán csak általánosan lehet meghatározni azt. Azonban Bácsatyai Dániel érdeme, hogy az esettel részletesen ő foglalkozott először a magyar történettudományban.

Ezen a ponton érdemes a másik oldalt is megvizsgálni. A német történetírásban legújabban Joachim Paul Müller *Die Klosterkirche Murbach im Elsass* című művében érintette a témát. Bácsatyaival ellentétben ő pusztán néhány sorban említi az esetet. Viszont lényeges eltérés, hogy ő már határozottan hat személyről ír, akit magyarok öltek meg.¹¹⁰ Bácsatyai Dániel állításával szemben pusztán tényként közli a szerző mártírok számát, ami azzal magyarázható, hogy a szerző művészettörténetileg vizsgálta művében a dél-elzászi apátságot és csupán áttekintő jelleggel tért ki a mártírok esetére. Heinrich Büttner Elzász történetéről szóló monográfiájában még említést sem tesz a megölt szerzetesekről, pedig a magyarok hozzávetőleges felvonulási útját nézve útba esett a dél-elzászi apátság vidéke, valamint vannak olyan források, mint az murbachi apátságban található sírfelirat, illetve egy helyi szerzetes által 1705-ben feljegyzett diárium, amelyek ezt igazolják.¹¹¹

Szintén megemlítendő még Andreas Gatrio (1831–1896) *Die Abtei Murbach Im Elsass* című munkája, amelyben a szerző 8. századi alapítástól kezdve, egészen a középkor végéig tárgyalja az apátság történetét.¹¹² Fontos kiemelni, hogy a szerző döntő többségében elsődleges források alapján dolgozott. A monográfiában külön fejezetet szentelt a magyarok által megölt helyi szerzetesek történetének. Azonban a szerző még nem nevezi meg a megölt szerzeteseket,

¹⁰⁸ Bácsatyai 2017 uo., Cartularium Nîmes

¹⁰⁹ Bácsatyai 2017, 86., Chronicon Nemausense. 219.

¹¹⁰ Müller 1992, 4.

¹¹¹ Bóna 2000, 48., Bácsatyai 2024, 54-55.

¹¹² Gatrio 1895, 160-164.

ugyanis ő még nem használta fel a Liber memorialis Romaricensis kódex azon részét, amely a halottak állítólagos neveit rögzíti. Ezenkívül nem is határozta meg a halottak számát sem. Forrásként Andreas Gatrio a sírfeliratot és 18. századi diáriumot jelöli meg.¹¹³ Vagyis a mártírok történetéről szóló feljegyzés minden bizonnyal elveszhetett és csak a hagyományon keresztül maradt fenn a történet.

Végezetül érdemes az esetet régészeti szempontból is megvizsgálni, hiszen az ilyesfajta kutatásoknál adhatnak új információkat, új kutatási irányvonalat a régészeti kutatások. Mint ahogy Mechthild Schulze-Dörlamm, a Leibniz-Zentrum für Archäologie (LEIZA) főmunkatársa egy 2021-ben megjelent tanulmányában a Rajna-menti Kempten település régi temetőjében még a 19. század közepén talált két rombusz alakú, 10. századi magyar típusú nyílhegyet vizsgált meg és azonosított, valamint összevetette más, szintén hasonló formájú leletekkel, amiket biztosan magyarok lőttek az ellenségeikre.¹¹⁴ A régész szerint a nyílhegyek egy frank harcos sírjából származnak, akit a magyarok lőttek le, ezzel is növelve a magyar betörések áldozatainak régészetileg is igazolt számát a Keleti Frank Királyságban. Mindamellett hozzátette, hogy a kempteni sír a magyar betöréseknek az eddig felfedezett első régészeti nyomai közé tartozik a Rajna nyugati partján.¹¹⁵ Ezenfelül a régész magyar támadások áldozatai kapcsán érinti a murbach-i mártírokat is, viszont ő is, Stefan Albrecht kutató nyomán azt az álláspontot erősíti, hogy heten haltak meg, viszont sem ő, sem a Stefan Albrecht nem tudta forrással igazolni, hogy heten lettek a magyarok áldozatai, csupán az általam is megjelölt sírfelíratra hivatkozott a Leibniz-Zentrum für Archäologie (LEIZA) posztdoktora.¹¹⁶

Ezt követően érdemes a másik elzászi esetet több szempontból megvizsgálni. Először is azért, mert III. Liutfrid sundgau-i gróf vezette sereg ellenállását és általánosságban magyar betörések vizsgálata kapcsán nem igazán történt olyan kutatás, ami a védekező oldal szemszögéből vizsgálva elemzi a magyarok támadásait. Mindenekelőtt érdemes a szembenállás vezetőjének személyét körüljárni.

(III.) Liutfrid sundgau-i gróffal először Johann Daniel Schöpflin elzászi származású történetíró (1694–1771) kutatta, aki őt tévesen V. Liutfridként nevezett meg. Andreas Gatrio a murbach-i apátság történetéről szóló munkájában pedig IV. Liutfridként hivatkozik rá.¹¹⁷ Az viszont a 18. századi elzászi történetíró is megerősíti, hogy a gróf az Etichonida előkelő család

¹¹³ Gatrio 1895, 162-163.

¹¹⁴ Schulze-Dörlamm 2021, 431-442.

¹¹⁵ Vö. Bede, Langó 2021, 1-12., Schulze-Dörlamm 2021, 437-442.,

¹¹⁶ Vö. Schulze-Dörlamm 2021, 437., Albrecht 2012, 186.

¹¹⁷ Gatrio 1895, 161.

Liutfrid ágából származott.¹¹⁸ Annak a Tours-i Hugó grófnak volt a dédunokája, aki Nagy Károly és fia, Jámbor Lajos frank királyok udvarában jelentős befolyással bírt és Irmingard és Lothár herceg házassága után pedig rokoni szálak is fűzték a Karolingokhoz. A Tours-i Hugó elsőszülött fia volt (I.) Liutfrid (?-866), aki az Etichonida család Liutfrid-ágának névadója lett, valamint a vizsgált személy nagyapja. (III.) Liutfrid életéről nagyon keveset tudunk, csupán egyes pontjai ismertek. Egyik első említése 902-ből származik, amikor ugyanazon nevű édesapja és Hugó, illetve Hunfrid nevű testvérével együtt, mint az ír misszionáriusról elnevezett Szent Trudpert kolostor egyik adományozójaként és helyreállítójaként tűnik fel.¹¹⁹ Minden bizonnyal az apátság restaurálásának nem a magyar betörésekhez lehetett köze, hiszen leghamarabb a svábföldi térséget csak 909-ben, a Fekete-erdő vidékét pedig 911-ben és 913-ban támadták.¹²⁰ A valószínűbb indok, hogy a Liutfridek folytatták elődeik katolikus egyházat támogató politikájukat, amelynek konkrét esete a mai Freiburgtól délre, Münstertal településnél fekvő Szent Trudpert kolostor. Ezenkívül ténylegesen bizonyítható, hogy folytatta elődei aktív politikáját Itáliában. Ugyanis egyrészt egy 902. évi keltezésű oklevél feljegyzi, hogy egy Liutfrid nevű gróf bizalmasa volt III. (Vak) Lajos császárnak.¹²¹ Azonban a forrásból nem derül ki pontosan, hogy a magyar betörések idején élt sundgaui grófról, vagy inkább édesapjáról van szó. Az viszont kétségtelen, hogy ugyanúgy részt vett az itáliai királyok gyűlésein Páviában, mint elődei.

A másik lényeges dátum 910. Ugyanis az Annales Laubacenses és Annales Sangallenses szerzője szerint életét vesztette egy Liutfrid nevű nemes a magyarok elleni harcokban Augsburg közelében.¹²² Amennyiben a név valóban megegyezik, akkor III. Liutfrid apjáról lehet szó, aki a 910-ben az első augsburgi csatában hunyt el. Azonban más, az ütközetéről szóló forrásokban nem említik az ő nevét, illetve azt sem, hogy gróf lenne. Sőt szintén ezen évkönyvben az olvasható, hogy II. Erchanger sváb herceg és Berchtold nevű testvére mellett egy Liutfridot is kivégeztek.¹²³ Azonban Bóna István *A magyarok és Európa a 9-10. században*

¹¹⁸ Schoepflin 1751, 782.

¹¹⁹ Az oklevél nem maradt fenn. Regeszta formában itt található meg. Weech 1878, 78. „902. Febr. 21. Graf Liutfried und dessen Söhne Hunfried, Litfried und Hüge übergeben dem Kloster St. Trudpert mehrere Güter und bestätigen zugleich alle demselben von ihrem Vorfahren gemachten Schenkungen.”

¹²⁰ Annales Alamaniaci 54.

¹²¹ HPM I. 103. „In nomine scetae et inditidue trinitatis hludoueus diuina fauente clementia Imperator augustus Omnium fidelium nostrorum presentium scilicet et fiutorum comperiet industria Quum Adalbertus Marchio fiUus quondam Anscherii et Leutfredus comes ac etiam radulphus comes et Unaldus nostri dilectissimi fideles nostram adeuntes excellentiam d enixius postulauerunt quatinus.” Pourpardin 1901, 178.

¹²² Annales Laubacenses. 55. „Et in ipso itinere cum Francis pugnaverunt, Gebhardum ducem et Liutfredum aliosque quam plurimos, Bawoariis victoriam ex parte tenentibus, occiderunt, praedamque abstulerunt.”

¹²³ Annales Sangallenses 78., Annales Laubacenses 56. „916. Erchanger, Perahltolt, et Liutfrid occiduntur dolose.”

című munkájában a *Necrologium Romaricensis monasterii* alapján arra hivatkozik, hogy az első augsburgi csatában I. Konrád keleti-frank királlyal rokon Gebhard mellett nem egy Liutfrid, hanem egy bizonyos Liudger ladengauai gróf vesztette életét a magyarokkal szembeni harcban.¹²⁴

Azonban az határozottan megfigyelhető, hogy 910-es évek közepétől kezdve nem tűnik fel egyetlen Liutfrid nevű gróf sem páviai és sem észak-itáliai gyűléseken. Ez két okból kifolyólag lehetséges. Vagy korábbi példához hasonlóan a fiatalabbik testvér meghalt és a legidősebb testvér visszament az Alpokon túlra vagy olyan külső behatás érte az elzászi térséget, ami miatt vissza kellett mennie. Az utóbbi történt meg, hiszen pont ebben az időben indulnak a magyar kalandozó hadjáratok svábföldi térségbe ezzel véget vetve az Etichonidák itáliai jelenlétének.

A helyi szembeszállás egyik fő forrásaként (IV.) Ekkehard Sankt-Gallen-i szerzetes *Casus Sancti Galli* munkája jelenti az alapot. Magyar viszonylatban főképp Pauler Gyula említette részletesen a szerzetes munkáját, amelyet hasonló megfogalmazással Bánlaky József is átvett: *„A portyázó csapat zöme most Elsass felé vett irányt s mivel a Rajnán át híd nem vezetett, a magyar had a Fekete erdő (Schwarzwald) fájából hajókat, tutajokat készítve, valahol Baselen alul átkelt a Rajnán. A vidék népe Liutfred vezetése alatt itt is ellenállásra gondolt, de kemény, véres harc után a magyarok győztek és köröskörül mindent elpusztítottak.”*¹²⁵

A forrásrészletet több szempontból is érdemes vizsgálni. Egyrésztől kiderül, hogy a sundgaui gróf vezette sereg nem az egyetlen eset volt, amikor a magyarokkal szembeszálltak. Minden bizonnyal itt a Sankt-Gallen-i és a reichenauai történésekre gondolhatott a helyi szerzetes, azonban ezen eseteknél pontosan a fordítottja történt. A Bánlaky József idézett szöveg érdemes összevetni Dér Terézia és Sz. Galántai Erzsébet által fordított *Casus Sancti Galli* elzászi vonatkozású részével:

*„Míg így tevékenykedtek, a magyarok Schwarzwaldból sok hajóra szert téve elsőként szállították át csapataikat, s mivel ama föld leghatalmasabb ura, bizonyos Liutfred háborúval fogadta őket, igen nagy veszteségek árán, de mégis véres győzelmet arattak. Megértették már, hogy a németeknél békésebben kell viselkedniük, s azok földjén kevésbé kell késlekedniük. Miután tehát Elzászt, amerre csak elhaladtak, feldúlták és felégették, a Hohfeld hegyen és a Juraerdőn sietve átkelvén megérkeztek Besançonba.”*¹²⁶

¹²⁴ Bóna 2000, 37.

¹²⁵ *Casus Sancti Galli* 328. „Dum hec sataguntur, navibus Ungri de Swarzwalde multis paratis in Alsatiā ipsi priores suas legiones transporunt et a Liutfrido quodam, terre illius potentissimo, bello suscepti plurimo dampno sui tandem cruentam victoriam sunt adepti.” Vö. Pauler 1900, 65., Bánlaky 1928.

¹²⁶ HKÍF. 254.

Itt már nem derül ki pontosan hol kelhettek át a Rajnán, azonban némi földrajzi leírást ad a forrás, merre is folytatták a magyarok hadjáratukat. Viszont itt is látható, hogy nem olyan egyszerűen jutottak át a Rajna túlsópartjára, mint 917-ben vagy 919-ben. A korábban említett Heinrich Büttner és Rudolf Lüttich szóról-szóra ezt a forrásrészletet használják. Mégis pusztán említés szintjén érintik az esetet.¹²⁷ A történet hitelességét növeli, hogy a kortárs Flodoard reimsi kanonok (936-963), Évkönyvek című munkájában szintén említi az hadjárat elzászi szakaszát és Ekkeharddal ellentétben élt az események idején élt. Tehát egy megtörtént esetről beszélhetünk.¹²⁸ Viszont részletesen a magyarok és sundgaui gróf ütközetéről részletesebben csak a Sankt-Gallen-i szerzetes munkájában olvashatunk.

A téma kapcsán fontos kiemelni Heinrich Büttner Elzász történetéről szóló monográfiáját, hiszen források alapján számos olyan információt állít, ami alapján a 926. évi hadjárat elzászi aspektusa felvázolható. ennek egyik eleme az, hogy egész pontosan megemlíti, hogy hol ütközött meg a sundgaui gróf vezette sereg a magyarokkal: Fricktalnál.¹²⁹ Azonban ezen helyszín kapcsán több probléma is felmerül. Először is az, hogy pusztán egy hozzávetőleges meghatározása az ütközet helyszínének, mivel a mai Svájcban tartozó Fricktal kanton érti alatta a szerző, ami egyrészt nem a legpontosabb helymeghatározás, másrészt a középkorban Frickgau területe földrajzi elhelyezkedését tekintve nem feltétlenül egyezik meg teljesen a mai svájci kanton területével. Ezenkívül a helymeghatározás azért sem állja meg a helyét, mert mind Ekkehard Sankt galleni szerzetes krónikájában és Flodoard reims-i kanonok Annalesében a két sereg a Fekete-erdőben ütközött meg egymással, amelybe már Frickgau nem tartozik bele. Viszont a forrásokból sem derül ki, hogy egész pontosan a Fekete-erdőnél hol történt a csata. Ellenben felvetődik a kérdés, hogy mégis honnan tudhatta a sundgaui gróf, hogy a magyarok a Fekete-erdő vidékén, valahol a mai Säkingen településnél akarnak átkelni a rajnán és fosztogatni Elzász vidékén? Köze lehet a Sankt-Gallen-i kaland hírének, hiszen a kolostor 926 májusában támadták meg a magyarok, míg Elzász területére leghamarabb június-júliusban érhetek. Azonban forrás hiányában ezen állítást nem lehet megerősíteni.

Ezt követően érdemes összehasonlítani a viking betörésekkel, hogy lássuk mennyire is volt jelentős szerepe a helyi elitnek. A magyarok számos alkalommal vonultak át vagy támadták meg Friauli Őrgrófságot, Bajor Hercegséget, a vikingeknek számára ugyanígy sokszor támadási célpontjává vált a Loire, Szajna folyó vidéke. A Nyugati-Frank Királyság északi részére betörő, fosztogató normannok elleni küzdelmekben tűnt ki Róbert Anjou első

¹²⁷ Vö. Büttner 1939, 176., Lüttich 1910, 72.

¹²⁸ Flodoard 376-377.

¹²⁹ Büttner uo.

grófja (853–866), aki skandináv harcosok ellen sikeresen megvédte Párizs városát, ezért megkapta Kopasz Károly királytól Neustria grófja címet.¹³⁰ Az „Erős” jelzőt kapó gróf a hadászati sikereivel tűnt ki. Emiatt az uralkodó megbízásából védte a nyugati területeket, elsősorban a Loire-vidékét, azonban az Anjou északi részén történt brissarthe-i ütközetnél 866-ban életét vesztette.¹³¹ Személyét azért is fontos kiemelni, hiszen Adél nevű felesége révén rokonságban állt az Etichonidákkal.¹³² Erős Róbert példája azt mutatja, hogy a világi elitnek van jelentős szerepe.

7. Konklúzió

Összegzésképp elmondható, hogy a 926-ban Svábföld, valamint Elzász és Lotaringia ellen indított magyar hadjárat és kifejezetten annak elzászi kontextusa felvázolható, hasonlóan a jól ismert 955. évi augsburgi csatához. Azonban számos olyan forrástípus bevonása szükséges, hogy ezen téma továbbiakban is folytatható legyen. Ide tartozik a régészeti leletek bevonása, amely nagyban kitágítaná a látószöveget.

Elzász a Frank Birodalomban és annak utódállamaiban betöltött szerepét megvizsgálva megállapítható, hogy nemcsak a XIV. Lajos francia király és 1871-1945 közötti időszakban volt fontos a Rajna-menti terület. Másrészt (III.) Liutfrid sundgau-i gróf magyarok ellen vezetett sereg esete rávilágított arra, hogy nem csak a magyarok támadtak, hanem olykor ellentámadás is történt. Mindamellet ezen kutatást más vizsgálatokkal is párhuzamba lehet hozni. Földrajzi értelemben hasonló célú kutatás született Friaulról.¹³³ A sokszor áthaladási területet jelentő örgrófság történetében fontos szerepet játszott a magyarok elleni védekezés és az emiatt épített várak. Gálffy László írt egy tanulmányt 2021-ben a Capetingek őséről, Erős Róbert neustriai örgrófról és Párizs megvédőjéről, aki mind politikai karrierjében, mind családi kapcsolatait tekintve hasonló utat járt be, mint a vele távoli rokonságban álló Etichonidák.¹³⁴

Továbbiakban célom az, hogy ezen Rajna-menti terület világi és egyházi előkelőinek történetét vizsgáljam egészen I. (Habsburg) Rudolf német királlyá választásáig. Egyrészt azért, hogy megvizsgáljam Elzász Német-Római Birodalomban betöltött szerepét, hasonlóan az alapszakos szakdolgozatomhoz és a jelenlegi dolgozatomhoz. Másrészt részletesen

¹³⁰ Gálffy 2019, 162.

¹³¹ Gálffy 2020, 52.

¹³² Adél apja és III. Liutfrid sundgaui gróf dédapja volt Tours-i Hugó.

¹³³ Härtel 2014, 551-556.

¹³⁴ Gálffy 2021, 119-126.

kívánom megvizsgálni, hogy egy olyan sváb/alemann eredetű nemesi család, mint a Habsburgok miképpen tudtak felemelkedni, milyen politikai célú házasságok, birtokszerzések, egyházat támogató tevékenységek voltak szükségesek ahhoz, hogy egy kicsiny földbirtokkal rendelkező nemesi család helyiből, nemzetközi hatalmi tényezővé váljon.

8. Bibliográfia

MGH SS
MGH SS rer. Germ.

MGH SS rer. Merov

MGH Libri mem.

Rövidítések

Monumenta Germaniae Historica. Scriptores
Monumenta Germaniae Historica. Scriptores
rerum Germanicarum
in usum scholarum separatim editi.
Monumenta Germaniae Historica. Scriptores
rerum Merovingicarum.
Monumenta Germaniae Historica. Libri
memoriales.

Források, Forráskiadványok

Annales Alamannici

Annales Bertiniani

Abel 1888

Annales Fuldenses

Annales Laubacenses

Annales Sangallenses

Bauer, Rau 1971

Cartularium Nimes

Casus Sancti Galli

Chronicon Nemausense

Flodoard

Fredegar

Gesta Hludowici

HKÍF

Annales Alamannici. In: MGH. SS 1. Hrsg. Georg Heinrich Pertz. Hannover. 1826.

Annales Bertiniani. In: MGH SS rer. Germ. 5. Hrsg. Georg Waitz. Hannover. 1887.

Sigurd Abel: Jahrbücher des Fränkisches Reiches unter dem Karl der Grossen. II. Band Leipzig. 1888.

Annales Fuldenses. In: MGH SS rer. Germ. 5. Hrsg. Friedrich Kurze. Hannover. 1891.

Annales Laubacenses. In: MGH. SS 1. Hrsg. Georg Heinrich Pertz. Hannover. 1826.

Annales Sangallenses. In: MGH. SS 1. Hrsg. Georg Heinrich Pertz. Hannover. 1826.

Widukind von Corvey: Widukinds
Sachsengeschichte. In: *Quellen zur Geschichte der
sächsischen Kaiserzeit*. Übersetzt von Albert
Bauer, Reinhold Rau. Darmstadt. 1971.

Cartulaire du chapitre de l'église cathédrale Notre-Dame de Nimes (834-1156). Ed. Eugene Germer-Durand. Nimes. 1874.

Ekkehard IV.: Casus Sancti Galli. In: MGH SS rer. Germ. 82. Hrsg. Hans F. Haele, Ernst Tresp. Hannover. 2020.

Chronicon Nemausense. In: MGH SS 3. Hrsg. Georg Heinrich Pertz. Hannover. 1839.

Flodoard Annales. In: MGH SS 3. Hrsg. Georg Heinrich Pertz. Hannover. 1839.

Gesta Dagoberti I. regis Francorum. In: Fredegarii et aliorum Chronica. In: MGH SS rer. Merov. 2. Hrsg. Bruno Kursch. Hannover. 1888.

Gesta Hludowici imperatoris. MGH SS rer. Ger. 64. Hrsg. Ernst Tresp. Hannover. 1995.

Kristó Gyula (Szerk.): A honfoglalás korának írott forrásai. Szeged. 1995.

HPM I	Historiae Patriae Monumenta. ed. iussu regis Caroli Alberti. Chartarum Tomus I. Augustae Taurinorum. 1836.
Liber memorialis	Liber memorialis Romaricensis I–II. In: MGH Libri mem. I. Hrsg. Eduard Hlawitschka – Karl Schmid – Gerd Tellenbach. München. 1970.
Magyar 2009	<i>Magyar László András</i> (Ford.): Widukindus Corbeius: A szász történet három könyve. Bp. 2009.
Regino	Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon. In: MGH SS rer. Germ. 50. Hrsg. Friedrich Kurze. Hannover. 1890.
Veszprémy 2022	<i>Veszprémy László</i> (Ford.): Fuldai évkönyv (828-901). Bp. 2022.
Vita Sancti Wiboradae	Hartmanni: Vita Sancti Wiboradae. In: MGH SS 4. Hrsg. Heinrich Georg Pertz. Hannover. 1826.
Waitz 1863	<i>Georg Waitz</i> : Jahrbücher des Deutschen Reichs unter König Heinrich I. Berlin. 1863.
Wech 1878	<i>Friedrich von Weech</i> : Urkundenbuch des Benedictinerklosters St. Trudpert. Zeitschrift für Geschichte des Oberrheins. 30. (1878) 76-128.

Monográfiák

Alsaticus 1918	Alsaticus: Geschichte des Elsasses in kurzer Darstellung. Straßburg. 1918.
Althoff, Keller 1985	<i>Gerd Althoff, Hagen Keller</i> : Heinrich I. und Otto der Große. Neubeginn auf karolingischem Erbe. Göttingen. 1985.
Althoff 2005	<i>Gerd Althoff</i> : Die Ottonen. Königsherrschaft ohne Staat. Stuttgart. 2005.
Bácsatyai 2017	<i>Bácsatyai Dániel</i> : A kalandozó hadjáratok nyugati kútfoi. Bp. 2017.
Bácsatyai 2024	<i>Bácsatyai Dániel</i> : Bulcsú. Bp. 2024
Bánlaky 1928	<i>Bánlaky József</i> : A 926. évi frankon-lotharingiai és sváb-burgundi hadjárat. In: A magyar nemzet hadtörténelme. Bp. 1928.
Bath 1990	<i>Rüdiger E. Bath</i> : Der Herzog in Lotharingen im 10. Jahrhundert. Sigmaringen. 1990.
Bóna 2000	<i>Bóna István</i> : A magyarok és Európa a 9-10. században. Bp. 2000.
Büttner 1939	<i>Heinrich Büttner</i> : Geschichte des Elsass I. Politische Geschichte des Landes von der Landnahmezeit bis zum Tode Ottos III. Berlin. 1939.
Büttner 1964	<i>Heinrich Büttner</i> : Südwest- und Westpolitik. Konstanz-Stuttgart. 1964.
Gatrio 1895	Andreas Gatrio: Die Abtei Murbach. Nach Quellen bearbeitet. 1. Bd. Straßburg. 1895.

- Gálffy 2020 *Gálffy László*: Anjou és grófjai. A politikai területformálódás útjai és sajátosságai. Franciaországban (9-13.század). Bp. 2020.
- Giese 2008 *Wolfgang Giese*: Heinrich I. Begründer der ottonischen Herrschaft. Darmstadt. 2008.
- Hahner 2002 *Hahner Péter*: Franciaország története. Bp. 2002.
- Hammer 2003 *Nicole Hammer*: Die Klostergründungen der Etichonen im Elsass. Marburg. 2003.
- Hlawitschka 1969 *Eduard Hlawitschka*: Die Anfänge des Hauses Habsburg Lothringen. Genealogische Untersuchungen zur Geschichte Lothringens und des Reiches im 9., 10. und 11. Jahrhundert. Saarbrücken. 1969.
- Hummer 2005 *Hans J. Hummer*: Politics and Power in Early Medieval Europe: Alsace and the Frankish Realm 600–1000. Cambridge. 2005.
- Keller 1997 *Maximilian Georg Keller*: Die Ungarneinfälle im Bild der Quellen bis 1150. Von der „Gens detestanda” zur „Gens ad fidem Christi conversa”. München. 1997.
- Körmendi 2019 *Körmendi Tamás*: Az 1196-1235 közötti magyar történelem nyugati elbeszélő forrásainak kritikája. Bp. 2019.
- Legin 2003 *Philippe Legin*: L’abbaye de Murbach en Haute-Alsace. St. Ouen 2003.
- Lüttich 1910 *Rudolf Lüttich*: Ungarzüge in Europa im 10. Jahrhundert. Berlin. 1910.
- Müller 1992 *Joachim Müller*: Die Klosterkirche Murbach Im Elsass. Köln. 1992
- Németh, Hegyi 2011 *Németh György–Hegyi W. György*: Görög–római történelem. Bp. 2011.
- Pauler 1900 *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története Szent Istvánig. I. kötet. Bp. 1900.
- Pósán 2003 *Pósán László*: Németország a középkorban. Debrecen. 2003.
- Pourpardin 1901 *René Pourpardin*: Le royaume de Provence sous les Carolingiens. Paris.1901.
- Schoepflin 1751 *Johann Daniel Schoepflin*: Alsatica Illustrata Celtica Romana. Colmar. 1751
- Tokody-Niederhauser 1983 *Tokody Gyula-Niederhauser Emil*: Németország története. Bp. 1983.
- Torma-Veszprémy 2008 *Torma Béla Gyula - Veszprémy László*: Egy elfeledett diadal: A 907. évi pozsonyi csata. Bp. 2008.
- Walter 1904 *Theobald Walter*: Die Grabschriften des Bezirkes Oberelsass von den ältesten Zeiten bis 1820. Gebweiler. 1904.
- Weller 1944 *Karl Weller*: Geschichte des schwäbischen Stammes bis zum Untergang der Staufer. Berlin. 1944.

Werner, Kißener, Reinle, Ullmann
2018

Werner Freitag, Michael Kißener, Christine Reinle, Sabine Ullmann (Hrsg): Handbuch Landesgeschichte. Berlin. 2018.

Willemsen 2004

Annemarieke Willemsen (Ed.): Vikings! Raids in the Rhine/Meuse region 800-1000. Utrecht. 2004.

Tanulmányok

Erdmann 1943

Carl Erdmann: Die Burgenordnung Heinrichs I. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters. Bd. 6 (1943) 59-101.

Albrecht 2012

Stefan Albrecht: Der Ungarnsturm als Erinnerungsort Des Mittelalters im Römisch-Deutschen Reich. Acta Archaeologica Carpathica XLVII (2012). 167-195.

Angenedt 2001

Arnold Angenendt: Pirmin. Neue Deutsche Biographie (NDB). Band 20. Berlin. 2001.477-478.

Bede, Langó 2021

Bede Ilona, Langó Péter: Un assemblage de mobilier caractéristique des premiers hongrois (Xe siècle) à Aspres-lès-Corps (Hautes-Alpes). Cahiers LandArc 42. (2021) 1-12.

Büttner 1956

Heinrich Büttner: Zur Bauerordnung Heinrich I. Blätter für deutsche Landesgeschichte Neue Folge des Korrespondenzblattes. 92. 1956. 1-17.

Dhondt 2005

Jean Dhondt: A nagy népvándorlás. In: Franciaország története I. A kezdetektől a Bourbon-restaurációig. szerk. Georg Duby. ford. Sujtó László. Bp. 2005. 242-464.

Dusnoki 1986

Dusnoki József: A Der Archivar 1983. évi évfolyamáról. Levéltári Szemle 36. (1986) 80-84.

Ettel 2012

Peter Ettel: „Ungarnburgen – Ungarnrefugien – Ungarnwälle“. Zum Stand der Forschung. Zwischen Kreuz und Zinne. Festschrift für Barbara Schock-Werner zum 65. Geburtstag. Brauchbach 2012. 45-66.

Ettel, Werther 2010

Peter Ettel, Lukas Werther: Ungarnburgen und Herrschaftszentren des 10. Jahrhunderts in Bayern. Burger und Schlösser. 51. (2010) 144-161.

Fleckenstein 1957

Josef Fleckenstein: Über Die Herkunft der Welfen und ihre Anfänge im Süddeutschland. In: Studien und Vorarbeiten zur Geschichte des großfränkischen und frühdeutschen Adels, Bd. 4., Hrsg. Gerd Tellenbach, Freiburg 1957. 110-124

Fried 1976

Johannes Fried: Boso von Vienne oder Ludwig der Stammler? Der Kaiserkandidat Johanns VIII. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters. 32. (1976) 193-205.

- Gálffy 2021 *Gálffy László*: Egy hazátlan hős? Erős Róbert példája. In: Hősök, mártírok, áldozatok, szentek. Szerk. Csízy Katalin, Hóvári János. Bp. 2021. 119-126.
- Gálffy 2019 *Gálffy László*: Folyami kalandozók. Normannok a Loire-vidéken. VILÁGTÖRTÉNET 9. (2019) 157-190.
- Härtel 2014 *Reinhard Härtel*: Die Ungarneinfälle im Friaul. Schriftquellen und regionale Historiographie. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. Szerk. Bárány Attila, Dreska Gábor, Szovák Kornél. Bp. 2014. 551-566.
- Jahnkuhn 1976 *Herbert Jahnkuhn*: Die sächsischen Burgen der karolingischen Zeit. In: Die Burgen im deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung Bd.I. Hrsg. Hans Patze. Sigmaringen. 1976. 365-381.
- Kiener 1946 *Fritz Kiener*: Le duc Etichon et les Etichonides. Publications la faculté des lettres de l'université de Strasbourg. Fasc. 104, Red. Prosper Alfaric. Strasbourg. 1946. 57-64.
- Koch 2012 *Jacky Koch*: Der frühe Burgenbau im Elsass. In: Burgen im Breisgau: Aspekte von Burg und Herrschaft im überregionalen Vergleich Hrsg. Hans Ulrich Nuber, Karl Schmid †, Heiko Steuer und Thomas Zotz. Ostfildern. 71-88.
- Körmendi 2009 *Körmendi Tamás*: A magyarság ábrázolása a nyugateurópai elbeszélő forrásokban a 13. század végéig. Korall - 38. sz. 10. évf. (2009. december) 30-46.
- Nagy 2016 *Nagy Balázs*: Fraxinetum - A 9-10. századi muzulmán expanzió egy kevésbé ismert fejezete. In: Elfeledett háborúk - Középkori csaták és várostromok, 6-16. század. szerk. Pósn László, Veszprémy László. Bp. 2016. 31-44.
- Rindecke 1930 *Paul Reinecke*, Spätkeltische Oppida im rechtsrheinischen Bayern. Bayerischer Vorgeschichtsfreund 9 (1930) 29-52.
- Schneeweiß 2015 *Jens Schneeweiß*: Das Kastell *hohbuoki* und der Ort *Schezla* an der elbe. In: Mythos Hammaburg Archäologische Entdeckungen zu den Anfängen Hamburgs. Hrsg. Rainer-Maria Weiss und Anne Klammt Hamburg. 2015. 347-356.
- Schulze-Dörlamm 2021 *Mechthild Schulze-Dörlamm*: Ein Opfer der Ungarneinfälle des 10. Jahrhunderts in Kempten, Stadt Bingen am Rhein. Archäologisches Korrespondenzblatt 51. (2021). 431-442.
- Schulze-Dörlamm 2023 *Mechthild Schulze-Dörlamm*: Spuren der Ungarneinfälle des 10. Jahrhunderts in das Ostfrankenreich. In: 1100 Jahre Quedlinburg

- Geschichte-Kultur-Welterbe. Hrsg. Thomas Wozniak und Clemens Bey: Petersberg. 2023. 46-61.
- Stauber 1994 *Reinard Stauber*: Regionalgeschichte versus Landesgeschichte? Entwicklung und Bewertung von Konzepten der Erforschung von „Geschichte in kleinen Räumen“. *Geschichte und Region* 3. (1994) 227-260.
- Veszprémy 2008 *Veszprémy László*: A pozsonyi csata 907-ben. In: *Az Árpád- és Anjou-kor csatái*. Bp. 2008. 83-91.
- Veszprémy 2015 *Veszprémy László*: A honfoglaló és kalandozó magyarságról kialakult kép itthon és külföldön. In: *Honfoglalók fegyverben*. szerk. Petkes Zsolt – Sudár Balázs. Bp. 2015. 13-16.
- Vollmer 1957 *Franz Vollmer*: Die Etichonen. Ein Beitrag zur Frage der Kontinuität früher Adelsfamilien, In: *Studien und Vorarbeiten zur Geschichte des großfränkischen und frühdeutschen Adels*, Bd. 4. Hrsg. Gerd Tellenbach. Freiburg. 1957. 137-184.
- Weber 2018 *Karl Weber*: Alsace and Burgundy: Spatial Patterns in the Early Middle Ages, c. 600-900. *BUCEMA [Centre d'études médiévales Saint-Germain d'Auxerre]* 22. 1. (2018). 1-10.
- Wilsdorf 1967 *Christian Wilsdorf*: Les Étichonides aux temps Carolingiens et Ottoniens. In: *Bulletin philologique et historique Paris* 1967. 1-33.